

Хмельницький національний університет
Гуманітарно-педагогічний факультет
Кафедра української філології

ДИПЛОМНА РОБОТА

Магістр

Галузь знань 03 Гуманітарні науки
Спеціальність 035 Філологія
Спеціалізація 035.01 Філологія. Українська мова та література

на тему: ТВОРЧИСТЬ А. ЧАЙКОВСЬКОГО У ЛІТЕРАТУРНОМУ ПРОЦЕСІ
ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Шифр ДРФУМмз.020082.01.06.00

студентки II курсу групи ФУМмз-20-1 _____ **В.В. Плаксіної**
Дата Підпис

Керівник _____ **І. В. Приймак, к. філол. наук, доц.**
Підпис

До захисту допускаю:

завідувач кафедри української філології _____ **І. Б. Царалунга**
Підпис

Хмельницький 2021

Хмельницький національний університет

Факультет	гуманітарно-педагогічний
Кафедра	української філології
Рівень вищої освіти	магістр
Галузь знань	03 Гуманітарні науки
Спеціальність	035 Філологія.
Спеціалізація	035.01 Українська мова та література
Освітня програма	освітньо-професійна

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Завідувач кафедри української філології

_____ (Торчинський М. М.)

24 вересня 2020 року

ЗАВДАННЯ на дипломну роботу **ПЛАКСІНОЇ ВЕРОНІКИ ВАЛЕРІЇВНИ**

1. Тема роботи: «Творчість Андрія Чайковського у літературному процесі початку ХХ століття», затверджена наказом ректора університету від 25 серпня 2021 року №102.

Керівник роботи **Приймак І. В.**

2. Термін подачі студентом завершеної роботи – грудень 2021 року.

3. Вихідні дані роботи

Чимало науковців та письменників у своїх наукових розвідках зверталися до вивчення життя і творчості Андрія Чайковського: Б. Якимович, О. Седляр, Н. Волинець, В. Погребенник, І. Приймак, Т. Ковалець, Л. Ковалень, Н. Кобрин, Б. Мельничук та інші, проте у них майже відсутній аналіз його історичної творчості, немає цілісної «картини» його розвитку та модифікації у літературному процесі ХХ ст., що і зумовлює актуальність обраної теми.

4. Перелік підлеглих розробці питань

Розкрити літературну та громадську діяльність Андрія Чайковського у редакції літературної критики.

Визначити феномен А. Чайковського у дискурсі доби ХІХ – ХХ століття.

Дослідити літературну творчість письменника у літературно-критичних оглядах.

Охарактеризувати прозову спадщину Чайковського.

Дослідити образ ходячої шляхти у творчості А. Чайковського.

5. Графічного матеріалу немає.

6. Консультанти по роботі із вказівкою розділів, які їх стосуються			
Розділ	Консультант	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання отримав
	НЕМАЄ		

7.Дата видачі завдання – 3 жовтня 2020 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН			
<i>№ з. п.</i>	<i>Найменування етапів дипломного дослідження</i>	<i>Строк виконання етапів роботи</i>	<i>Примітка</i>
1	Обрання теми дипломної роботи	Вересень 2020 року	
2	Опрацювання наукової літератури з теми дослідження	Вересень 2020 року	
3	Збирання матеріалу, його первинна наукова інтерпретація	Вересень – листопад 2020 року	
4	Написання першого розділу дипломної роботи	Березень 2021 – квітень 2021 року	
5	Апробування результатів дослідження шляхом здійснення публікації у збірнику наукових праць та участі у конференціях	Квітень, вересень 2021 року	
6	Написання другого розділу дипломної роботи	Червень – жовтень 2021 року	

7.	Оформлення «чорнового варіанту» дипломної роботи	Листопад 2021 року	
8.	Попередній захист дипломної роботи	Грудень 2021 року	
9.	Остаточне завершення дипломної роботи	Грудень 2021 року	
10.	Подача дипломної роботи на кафедру	Грудень 2021 року	

Студент _____ В. В. Плаксіна

Керівник роботи _____ І. В. Приймак

Анотація

Тема роботи: «Творчість А. Чайковського у літературному процесі початку ХХ століття». Автор – Плаксіна В. В. Науковий керівник – Приймак І. В. Обсяг дипломної роботи – 92 сторінки, із них 84 сторінки основного тексту. Робота містить 92 джерела посилання.

Ключові слова: історичний роман, письменник, творчість, діяльність, проза, мемуаристика, ходачкова шляхта

Мета дослідження – дослідити творчість Андрія Чайковського у літературному процесі початку ХХ століття. Визначити роль історичної прози в житті письменника.

Відповідно до мети дослідження було поставлено ряд завдань, зокрема: розкрити феномен А. Чайковського у дискурсі доби ХІХ – початку ХХ століття; дослідити літературну творчість письменника у літературно-критичних оглядах; описати громадську діяльність Андрія Чайковського; дослідити історичну прозу письменника; дати характеристику маловідомій спадщині письменника; розкрити образ ходачкової шляхти у творчості А. Чайковського.

Об'єктом дослідження є історична проза кінця ХІХ – початку ХХ століття.

Предметом дослідження є прозова спадщина А. Чайковського у дискурсі доби кінця ХІХ – початку ХХ століття.

У дипломній роботі представлено теоретичні засади історичного роману у літературознавстві. З'ясовано, що жанр історичної прози має складну діалектику та методи висловлювання, адже кожна епоха накладає на неї свій відбиток. У всіх дискусіях про історичну прозу найбільш стійким залишається положення, що це є жанр вигаданої оповіді про події в минулому, автори якої докладають зусиль для ретельного відтворення обставин, культури й особистостей, віддалених у часі, якомога точніше, глибше та правдоподібніше. Говорячи про українську історичну прозу ХІХ-ХХ століття, спостерігаємо мінливість цього жанру як змістової форми, що пояснюється його залежністю від соціокультурних умов доби.

Історична проза є одним із найпопулярніших жанрів світової літератури, вона трагічна й романтична одночасно. До цієї форми прози зверталися П. Куліш, М. Костомаров, О. Маковей, Ю. Косач, В. Гюго, М. Гоголь, В. Шкляр, М. Коцюбинський, М. Грушевський, І. Франко, В. Скотт та, звичайно ж, А. Чайковський.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ЛІТЕРАТУРНА ТА ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ А. ЧАЙКОВСЬКОГО У РЕЦЕПЦІ ЛІТЕРАТУРНОЇ КРИТИКИ	
1.1. Феномен А. Чайковського у дискурсі доби ХІХ – початку ХХ століття	11
1.2. Літературна творчість письменника у літературно-критичних оглядах.....	24
Висновки до 1 розділу	38
РОЗДІЛ 2. ПРОЗОВА СПАДЩИНА А. ЧАЙКОВСЬКОГО: ТРАДИЦІЇ І НОВАТОРСТВО	
2.1. Історична проза письменника.....	40
2.2. Мемуаристика та маловідома спадщина Андрія Чайковського.....	57
2.3. Образ ходячої шляхти у творчості А. Чайковського	67
Висновки до 2 розділу	78
ВИСНОВКИ	78
СПИСОК ДЖЕРЕЛ	84

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. На сучасному етапі розвитку нашого суспільства спостерігаємо посилений інтерес науковців до літературного процесу кінця XIX – початку XX ст. як одного із найплідніших періодів національного писемства. Розвиток модерністських течій, розширення тематики й проблематики творів, поява низки нових імен і постатей – все це наблизилу українську літературу до європейського рівня. Чільне місце у творчому дискурсі початку XX ст. посідає А. Чайковський громадський і літературний діяч. Його проза, яка глибоко й багатогранно відтворила епоху, поряд з ідейно-естетичними досягненнями таких майстрів українського епосу, як В. Стефаник, М. Коцюбинський, М. Черемшина, Ольга Кобилянська та ін., відчутно відбилось на пошуках молодших українських митців.

Його самобутня творча спадщина стала об'єктом пильної уваги ще сучасників, згодом лїть белетристика письменника не видавалася в радянській Україні. Лише в останні десятиліття твори письменника оприлюднені й здійснений їх аналіз.

Літературна спадщина А. Чайковського з різних аспектів досліджена в працях, що належать перу О. Маковея, Д. Николишина, Ю. Мельничука, М. Дубини, В. Яременка, Р. Кирчіва, Є. Нахліка, Б. Якимовича, І. Приймак та ін. Однак відсутній цілісний аналіз творчого доробку письменника у контексті літературного процесу означеної доби, що й становить актуальність нашого дослідження.

Мета роботи – дослідити творчість Андрія Чайковського у літературному процесі початку XX століття. Визначити роль історичної прози в житті письменника.

Відповідно до мети дослідження було поставлено ряд завдань, зокрема:

1. Розкрити феномен А. Чайковського у дискурсі доби XIX – початку XX століття;
2. Проаналізувати оглядтворчість письменника у літературно-критичних оглядах;
3. Осмислити видову різноманітність, жанрово-стильову самобутність і змістовну глибину історичної прози письменника;
4. Простежити еволюцію змісту і структури творів А. Чайковського у контексті української літератури поч. XX ст.;
5. Проаналізувати художні прийоми митця в розробці сюжетів та композиції художньої прози;

Об'єктом дослідження виступає літературна спадщина письменника у контексті розвитку української літератури кінця XIX – початку XX століття.

Предметом дослідження виступає прозова спадщина А. Чайковського у дискурсі доби кінця XIX – початку XX століття.

Джерельною базою для наукової роботи стали праці І. Франка, М. Грушевського, О. Маковея, М. Возняка, С. Єфремова, Д. Чижевського, М. Зерова, Д. Донцова, а також праці сучасних літературознавців – В. Дончика, І. Денисюка, Є. Нахліка, Л. Новиченка, М. Жулинського, Б. Якимовича та ін.

Наукова **новизна** дослідження полягає в тому, що в дипломній роботі здійснено спробу комплексного і детального опису особливостей української прози кінця XIX – початку XX століття; охарактеризовано літературну та громадську діяльність А. Чайковського в цей період; детально описано образ ходячої шляхти у творчості письменника.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети використано такі методи дослідження: *історико-генетичний* (дослідження генези жанру «історичної прози»), *літературознавчий* (опрацювання історичного доробку письменника А. Чайковського), *системно-описовий* (опис типологічних рис прозової спадщини письменника), *хронологічний* (простеження розвитку творчості письменника у хронологічній проекції,

визначення новаторства та літературних традицій письменника).

Теоретичне значення роботи полягає у подальшому вдосконаленні методики вивчення історичної прози кінця XIX – початку XX століття. Систематизований та проаналізований матеріал є важливим додатковим інформаційним джерелом для подальших літературознавчих досліджень. Теоретичні положення, аналіз текстів, узагальнення й висновки роботи поглиблюють знання про жанрову своєрідність творів такої форми.

Практичне значення роботи одержаних результатів полягає уможливленості використання матеріалів дослідження, отриманих результатів і висновків при написанні рефератів, курсових і дипломних робіт, посібників. Основні положення дослідження знайдуть застосування у процесі викладання спецкурсів з літератури, курсів історії української літератури у вищих навчальних закладах та на уроках української літератури у загальноосвітніх школах.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дипломної роботи викладені у статті, надрукованій у збірнику «Поділля. Філологічні студії».

Структура та обсяг дослідження. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку джерел та використаної літератури (92 позиції). Обсяг роботи без списку літератури – 84 сторінки. Повний обсяг роботи – 92 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ЛІТЕРАТУРНА ТА ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ А. ЧАЙКОВСЬКОГО У РЕДАКЦІЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ КРИТИКИ

1.1. Феномен А. Чайковського у дискурсі доби ХІХ – початку ХХ століття

Історично вважається, що література поневолених націй не була вільним ширянням думки творця в позахмарних висотах, «втечею у вежу зі слонової кості» чи розніженим маривом «на березі кастильському». Вона, поперше, мала бути «цитаделлю духа», духовною зброєю, знаменом, що поєднувало до змагання за право утвердитись на своїй землі, стихією, що акумулювала й одночасно живила націєкреативні та державотворчі устремління, створювала сакральне поле національної ідентичності.

Це література, писана на початку 30-х років минулими учасниками буремних подій, воїнами української революції й збройних змагань за державність, які замість гвинтівки взяли за перо – сповняючи Лесин духовний заповіт: «Слово, моя ти єдина зброе...» – і передали естафету літературному поколінню тридцятих років, яке могло вже, маючи деяку вироблену попередниками традицію, дозволити собі поексеперементувати зі стилем та жанровими модифікаціями, дбаючи одночасно про добру художню вартість, поєднану з християнською та національною домінантами. Імперативом такої літератури стала місія текстуального опору неоімперському поглинанню, збереження сакрального, духовного простору для людства, яке вкотре перетворили на рабів на його ж землях. Вона була також рупором ідей, які формували нестримну віру в майбутнє України, і моделлю порядної поведінки для плекання патріотичних устремлінь та активного стану молоді, і берегинею високих духовних, моральних цінностей, важливих для українця з прадавніх часів й жорстоко знищених більшовицькою владою в радянській Україні, де попри все насильницькими

ідеями щеплювався у свідомості замордованого голодом населення, затероризованого нищівними репресіями чортополох відступництва від усього рідного й святого.

На початку 30-х років письменники-галичани уважно стежать за розвитком літературного процесу на славній Україні: їх також турбують літературні дискусії про шляхи, якими повинне розвиватися мистецтво слова, що точаться на сторінках історії.

Вже починаючи із середини 20-х років відбувається явне поживлення літературного життя на Заході України. На зміну «понурості» повоєнного світосприйняття, що давало відбиток й на культурно-громадському житті Галичини, виробляються ясні ідейно-тематичні напрямки розвитку прози, стає різноманітною її жанрово-стильова палітра, сміливішими художньо-естетичні пошуки, спрямовані на мистецькі здобутки Європи. Західноукраїнське та еміграційне товариство письменників, як, зрештою, і письменники радянської України в період українізації, працює над створенням нового мистецького світогляду, що в кінці кінців поривав із розніженим ХІХ ст., з культом терпіння, описаним старшим поколінням українських творців, а мав би, в свою чергу, своїм підґрунтям ідеологію дії, «активного чину» – боротьби за Україну, її духовні здобутки.

Західноукраїнська проза початку ХХ ст. у всьому різноманітті тематичної та жанрово-стильової палітри чинила текстуальний опір російському неокolonіалізму, утверджувала національну незалежність, неперебутню ідею України духовної й України державницької. І, можливо, у дискурсі цієї прози не дуже багато вершинних взірців, позначених непроминальною художньою цінністю, однак і ті твори, що являють собою «типову продукцію масової культури», усе ж виконували свою роль формування силового поля «цілісного світу національної культурної свідомості», забезпечували «його функціонування, збереження та відтворення на всіх ступенях національної ідентичності» [2, с. 16] – стали початком духовної реконквісти 20-30-х, що згодом створила потужний рух

опору окупантам – як фашистським, так і радянським, а в повоєнний час наснажила плекання духовного образу України на еміграції». «Ми наразі переконалися і, можливо, будемо надалі переконуватись, що історія вміє не лише одну цінну річ перетворити на попіл, коли це знадобиться. Проте це не означає, що немає цінностей, сильніших від каменю і триваліших від писаного папірусу. Такі цінності є, вони повинні бути. Насамперед такими цінностями є жива, вічно творча і вічно вібруюча думка народу; мова народу, пісня народу, воля народу. Тут, у цьому комплексі, знаходиться ще й дуже цікаве джерело живучої води народу, це його література...» [53, с. 8-28].

Західноукраїнська проза 20-х років продовжувала вести орієнтир на народницькі стереотипи історії. Пальма першості належала тут, звичайно ж, Андрію Чайковському.

Творчість Андрія Чайковського, одного з найвідоміших письменників свого часу, на творах якого виховане покоління українського резистансу першої половини ХХ ст., залишається актуальною й донині. Спадщина великого українського патріота, попри будь-яку оцінку його творчості з боку сучасних літературознавців, є вельми цінною для патріотичного виховання суспільства, зокрема й українських захисників.

Андрій Чайковський займає неабияке місце посеред культурних та громадських діячів Галичини кінця ХІХ – початку ХХ ст., а його художня та публіцистична спадщина є цінним доробком української нації.

Народився Чайковський Андрій Якович в родині дрібного урядовця 15 травня 1857 року в Самборі, невеличкому місті, що на Львівщині. Хлопчик рано залишився сиротою і за його виховання взялися родичі. Початкову освіту отримав у дяка в селищі Гордині, пізніше закінчив Самборську гімназію (1874 р.) і, відбувши військову службу тривалістю в один рік, став студентом філософського факультету, а рік по тому вже навчався на правничому відділі Львівського університету. Спочатку працював адвокатом у Львові, пізніше у Бережанах відкрив свою адвокатську контору, перед початком Першої світової війни знову переїхав до Самбора, а по закінченню

війни перебрався до Коломиї, де й дожив до дня смерті 2 червня 1935 року[10].

Можемо стверджувати, що особливості таланту А. Чайковського вимагали в першу чергу живих фактів дійсності, життєвого досвіду, а для написання історичних повістей – серйозної історичної літератури, систематичних історичних знань. І він довго нічого не писав. Важкі обставини особистого життя в сирітстві, досвід від військової служби і походу 1882 р. на придушення повстання в Боснії, а потім адвокатська практика, що привідкрила для нього глибини соціального буття народу і секрети його психології, ґрунтовне вивчення національної історії, під час вивчення якої яскравіше розкривалося сьогодення та майбутнє народу, спонукали негайно взятися за перо. А. Чайковському було на той час вже майже сорок років.

«Захоплення Козаччиною і любов до України змусили мене заповняти прірву в нашій літературі історичними оповіданнями»[20], – писав А. Чайковський в автобіографії.

Початок творчості А. Чайковського припадає на кінець ХІХ ст., коли на світ з'являються повісті «Образ гонору» (1895), «Олюнька» (1895), «Бразилійський гаразд» (1896), «В чужім гнізді» (1896).

Андрій Чайковський є автором таких художніх творів:

– історичних романів: «Олексій Корнієнко» (у 2-х кн., 1924; перевидано 1992 у видавництві «Веселка», Київ), «Сагайдачний» (у 3-х ч., 1918-32; перевидано 1989 у видавництві «Дніпро», Київ), «Полковник Михайло Кричевський» (1935);

– повістей «Олюнька», «Бразилійський гаразд» (обидві -1895), «В чужім гнізді» (1895-96), «Своїми силами» (обидві – 1902), «Козацька помста» (1904), «За сестрою» (1907), «З ласки родини» (1911), «Віддячився» (1913), «Побратими» (1918), «Украдений син», «Малолітній» (обидві – 1919), «Четверта заповідь», «На уходах» (1921), «До слави» (ч. 1 – 1929, ч. 2 –

1932), «Одарка», «Запорожжя», «Сонце заходить» (усі – 1930), «За живою», «Богданко» (обидві – 1934), «Перед зривом» (1935) та ін.;

– а також споминів, лекцій, листів, оповідань, нарисів, есе, фахових статей [30, с. 142].

Найбільшим твором А. Чайковського, саме тим, який, на думку автора є найголовнішим, є роман «Сагайдачний», написаний в 6-ти частинах. Також цей твір при написанні мав чи не найбільш трагічну долю, його переслідувала польська окупаційна влада. В рекламному повідомленні до його історичного нарису «Петро Сагайдачний» (1927) писалося, що друком виходить продовження роману під назвою «Гетьман» як четверта і п'ята частини, проте, на жаль, вони світу не побачили. Літературознавець В. Яременко намагався, але безрезультатно, розшукати рукопис цих частин роману.

В рік перед святкуванням 40-річного ювілею своєї письменницької діяльності, відповідаючи на анкету «Нового Часу», А. Чайковський видав друком такі слова: «Я поклав собі за ціль всього життя переповісти в белетристичній формі здебільшого нашу історію з козацького періоду, і тим заповнити цю прогалину в нашій літературі. До того часу мало хто за це брався, праця така вимагає багато труду і студій, а куди ж легше фантазувати на теми буденні, з життя»[52, с. 67]. І це завдання він виконав гідно.

Андрій Чайковський досить швидко отримав славу всеукраїнського письменника. Інтелігенції Східної України він був знаний уже в середині 90-х років XIX ст. з галицьких періодичних видань, що чудом доходили до Одеси, Києва, Чернігова, продираючись крізь павутиння царської цензури. У журналі «Літературно-науковий вісник» було опубліковано розлогу «літературно-критичну студію» Осипа Маковея «Андрій Чайковський». Тритомна антологія «Вік» (1902) представила українським читачам Наддніпрянщини Андрія Чайковського біо-бібліографічними відомостями про нього і уривком із повісті «Олюнька». З того часу він стає справжнім всеукраїнським письменником, якого знали в Австро-Угорщині й Росії.

Одним із найцікавіших біографічних творів А. Чайковського є його «Чорні рядки» – згадки за час від 1 листопада 1918 до 13 травня 1919 р., коли письменник був на посаді повітового комісара Західно-Української Народної Республіки у місті Самборі. Під час перевиборів влади на Самбірщині маємо і боснійський «слід». В організації акції А. Чайковському в с. Корналовичі допоміг його товариш по зброї Микола Грушак, голова читальні «Просвіта», а також два колишні австрійські підстаршини. «Чорні рядки», не зважаючи на деяку суб'єктивність автора, являються живим джерелом для істориків, які цікавляться Визвольними змаганнями українців[49].

Оригінальність цього твору проявляється насамперед у тому, що ми маємо велику кількість різних воєнних мемуарів того періоду, історичних досліджень, які написали стрільці та старшини Української Галицької Армії. Проте спогадів, які б описували життя провінції очима повітового керівника, свідчень, як відбувалась організація державного будівництва на місцях, майже немає.

Співпрацював Чайковський з І. Франком (уперше зустрілися 1875), який влітку 1894 на запрошення Чайковського приїжджав до Бережан. Товаришував із Богданом та Левком Лепкими, А.Крушельницьким, Р.Купчинським, М.Яцківим.

Про високий професіоналізм А. Чайковського як адвоката свідчать його праці «Процес Ісуса Христа» (1893, написана на підставі Святого Письма, Страсних Євангелій, творів Ернеста Ренана), «Староатенський процес кримінальний» (надрукована в 1897 р. в «Часописі Правничій») та інші фахові статті, що виходили друком у різних періодичних виданнях.

Художні твори Андрія Чайковського були неабияк оцінені Іваном Франком, Михайлом Коцюбинським. Його твори видавалися у Станіславі, Львові, Коломиї, Чернівцях, Тернополі, Києві, Харкові, Катеринославі, Празі, Кракові, Відні, у США та Канаді. У радянський період від 1939 до 1958 року ім'я Андрія Чайковського було під забороною влади. Як виняток у 1958 році

у Львівському видавництві «Каменяр» вийшла збірка «За сестрою», а 1966-го вперше перевидали «Олюньку» [90, с. 5].

А. Чайковський часто висловлював свої думки щодо особливості українського національного руху в Польщі, а також пропонував варіанти заходів, які потрібно здійснити для майбутнього розвитку цього руху. Його висловлювання на цю тему, надруковані в газетних статтях чи приватних листах, не являють собою повного, логічно завершеного та правильно оформленого аналізу поточної ситуації з точними рекомендаціями на майбутнє. Звісно, А. Чайковський, який на той час вже не брав активної участі в політичному житті українців, не вважав створення такого аналізу з рекомендаціями своєю ціллю. Проте ми можемо виділити головні питання, які хвилювали його протягом міжвоєнного періоду та реакцію автора на них. На початку 20-х рр. ХХ ст. А. Чайковський, міркуючи про перспективи українського національного руху в Польщі, написав у дописах до «Українського голосу», що він оптиміст і вірить у краще майбутнє українців [73; 74]. У першому з цих дописів він наголосив: «Ми йно прокидаємося до нового життя з довговікового сну. Національна свідомість в народі зросла до невимовної потенції. Ми з анархії виличимось» [82], наголосивши при цьому на необхідність «невсипучої» праці. Ознайомившись після цієї публікації з відгуками громадськості (дехто назвав письменника «непоправним оптимістом»), він підготував другу статтю, де розвинув свої погляди. А. Чайковський сказав, що він добре знає про помилки, які зробили українці в минулому, але водночасильно вірить «в силу духа українського народу». Звичайно ж, українці не повинні сидіти, склавши руки, а продовжувати працювати. Також слід інтенсифікувати працю, залучати до неї всіх, примушувати до праці ледачих, позбуватися тих, що шкодять. Варто пам'ятати, що «злочинцем є не лише той, хто спеціально шкодить для побічних цілей поповняє злочин, але і той, хто наразібереться орудувати ділом, не маючи до цього ні снаги, ні кебети» [78].

Згодом А. Чайковський переконався, що будь-які невеличкі вдосконалення не допоможуть українцям. Письменник зробив для себе висновок, що «Нам треба переродитись в іншу новітню людину, забути урядничу кар'єру, дотеперішну австрійську традицію, аванси, бо це є для нас замкнене. Усе треба змінити, відродити. Ми повинні переродитись в інших людей», хоча й «не легко воно зародити в людині нову ідеологію» [13, с. 38].

Протягом міжвоєнного періоду А. Чайковський майже не висловлювався публічно щодо політичних справ. На відміну від довоєнних часів він не займав окремого місця в партійній ієрархії навіть на регіональному рівні. Загалом, А. Чайковський, який і раніше не мав високих амбіцій як політик, вирішив, зважаючи на свій вік, відійти від участі в політичній боротьбі. Хоча він і далі симпатизував націонал-демократам (УНТП, згодом Українському національно-демократичному об'єднанню), проте не брав активної участі в роботі їх коломийського осередку.

У 1923 р. після ухвали Ради послів держав Антанти повністю передати Східну Галичину Польщі письменник видав друком дві статті в «Українському голосі». У першій він аналізував ситуацію в Європі, передбачав колосальні зміни існуючого становища і закликав українців не гарячкувати, а помірно працювати над підвищенням рівня національної свідомості та добробуту свого народу і чекати цих змін [79]. У другій статті А. Чайковський засудив суперечки, які загострилися серед українців після рішення Народного з'їзду УНТП 21 травня 1923 р. перейти на позиції «реальної політики» і домагатися незалежності українських земель в Польщі. Він вважав, що «кожна партія хай бореться способом, який вважає найдоцільнішим», тому що «ми всі боремось за здійснення найвищого нашого національного ідеалу, а яким фронтом йдемо в тій боротьбі – це не важливо» [76].

Цими двома статтями по суті й обмежилася участь А. Чайковського в публічних політичних дискусіях. Трохи більше про його ставлення до окремих подій можна вчитати з приватних листів. До прикладу,

письменник був незгодний з бойкотом виборів до сейму та сенату 1922 р., його влаштовували результати виборів 1928 р., а «пацифікаційну» акцію 1930 р. та інші репресивні дії польської влади стосовно українців описував як «катастрофальні переживання народу» [13, с. 38–73].

Доволі показовими є і його роздуми щодотодішньої ситуації в Радянській Україні та її перспектив. У 1927 р. А. Чайковський вважав, що «на радянщину нема нам що покладатися. На нашу думку, радянщину скорім часом чорт візьме. Усе розпочинають «великим помахом крил», а усе скінчиться фіяском» [13, с. 38-73]. У 1933 р. йому здавалося, що тодішній стан справ (після колективізації) «мимо терору довго не триватиме», хоча письменник так самостверджував, що «не можна виміркувати, як воно є насправді» [78].

Участь А. Чайковського у громадській діяльності галицьких українців теж зазнала неабияких змін у порівнянні з довоєнним часом. Його громадська активність стала слабшою, хоча А. Чайковський набагато активніше брав участь у громадському русі українців (особливо коломийських) у порівнянні з його участю у політичних справах. Змінився також характер громадської діяльності А. Чайковського у 20-х рр. ХХ ст.: він не часто брав участь у діяльності місцевих товариств, проте активніше займався літературною діяльністю (яку особисто вважав різновидом громадської, бо писав для народу) та більше уваги приділяв справам Церкви.

На початку 1920-х рр. в Коломиї діяльність українських громадських інституцій була ледь помітною. Все потрібно було відновлювати. А. Чайковського обрали першим післявоєнним головою коломийської філії «Просвіти» у 1922 р. Спочатку філія розпочала «відновлення» читалень, потім збирала кошти на «Дар Просвіти», для фонду «Учітеся, брати мої», влаштувала концерт на честь Т. Шевченка. Далі А. Чайковський, обраний загальними зборами «Просвіти» почесним членом товариства 25 грудня 1925 р., доволі часто брав активну участь у загальних зборах філії [61, с. 102].

У 1926–1928 рр. А. Чайковський займав посаду голови коломийського осередку «Рідної школи». Окрім праці в коломийських філіях «Просвіти» та «Рідної школи» письменник входив до складу інших, менше відомих громадських організацій. До прикладу, у 1921 р. він став членом комітету охорони й опіки могил загиблих у Коломиї, в середині 1920-х рр. очолював «заряд» Каси хворих у Коломиї. У 1925 р. А. Чайковський стає першим головою Українського товариства письменників і журналістів, але очолював його недовго. Він також доволі часто виступав із промовами під час різноманітних концертів та урочистих вечорів. У 1926 р. його обрали головою делегатури Союзу українських адвокатів у Коломиї [22, с. 152].

Специфічним різновидом громадської діяльності А. Чайковський називав свій літературний доробок, наголошуючи, що він пише не «на експорт», а «лише для свого любого, дорогого українського народу» [76]. Підсумовуючи свої творчі здобутки, він сказав І. Огієнку: «я мав найкращі, найщиріші наміри: оживити зникаючу нашу історичну традицію, поширити національну свідомість. Я знаю, що досягнув не мало хоч би тим, що кілька письменників пішли моїм шляхом і взялися до писання історичних оповідань» [32]. Під час міжвоєнного періоду А. Чайковський писав художні твори здебільшого на історичну тематику, зазвичай про історію козацтва в Україні.

Літературні критики не часто позитивно оцінювали результати роботи А. Чайковського-письменника. Він вважав, що критики або взагалі не вважають його за письменника, а тільки за «оповідача» або просто ігнорують. Це його засмучувало, але набагато більше значення для А. Чайковського мав той факт, що його письменницька діяльність не пропала марно. Він писав І. Огієнку: «Я знаю, що мої історичні повісті та оповідання пильно читає українська молодь як на селі, так і в місті, що багато активних українців завдячують моїм історичним працям своє усвідомлення» [32].

В кінці кінців, найвпливовішим видом діяльності А. Чайковського у культурному русі 1920-х рр. була його участь у протестаційній компанії проти «латинізації» греко-католицької церкви. Спочатку і в середині 1920-х рр. в Галичині відбувалася полеміка щодо доцільності впровадження обов'язкового цілібату для греко-католицьких священників.

А. Чайковський побоювався, що коли УГКЦ «відберуть національну ціху, тоді вона не буде нашою, а навпаки –ворожою і поведе нас до латинізації і винародовлення» [33]. «Латинізація» Церкви здавалася письменнику буквальним передвісником витіснення українців, бо «поляки не признають українців рим. католиків». Цьому слід опиратися будь-яким чином, але шанси в українців малі, тому що якщо Рим вирішив дійсно латинізувати греко-католиків, то так воно й буде [33]. З нотками відчаю Чайковський навіть заявив: «Але ми повинні мати нашу народну церкву, а коли нею перестане бути гр. кат. церква, то ми пошукаємо собі другої, такої, де і наш обряд, і наші церковні традиції, і наша українська народність будуть збережені» [33].

З часом виявилось, що «латинізація» УГКЦ зовсім не була незворотним процесом, хоча б тому, що проти неї виступила значна частина греко-католицького духовенства, фактично підтримана митрополитом А. Шептицьким [36]. Проте у Станіславівській єпархії, єпископом якої був Григорій Хомишин (до неї належала й Коломия, де жив А. Чайковський), нововведень було більше, ніж будь-де.

Доволі швидко боротьба з «латинізацією» стала для А. Чайковського справою принципу. Він не шкодував негативних епітетів для єпископа Г. Хомишина у приватних листах, відверто критикував ставлення Риму до українських греко-католиків і навіть думав про створення Церкви з українським національним характером на базі протестантської євангельської або ж авто-кефальної православної Церков [1, с. 250, 258; 14]. Г. Хомишин якийсь час міркував про те, щоб вигнати А. Чайковського з Церкви [49]. Захистив письменника митрополит А. Шептицький [49].

Після 1928 р. А. Чайковський більше не обговорював на публіку справ стосовно церкви. Його позиція вже була відома всім і тому не було сенсу повторюватись у своїх аргументах знову. Боротьба за національний характер УГКЦ принесла йому більше негативних емоцій, ніж позитивних, хоча «орієнталісти» її й не програли. А. Чайковському відверто не сподобався сервілізм значної частини українського духовенства та агресивність Г. Хомишина, проте його дуже підбадьорила підтримка митрополита А. Шептицького. З часом цікавість А. Чайковського до коломийських євангелістів та до православ'я, добре помітна у 1925–1928 рр., значно зменшилася [57].

У 1930-х рр. А. Чайковський майже відійшов від участі в громадських акціях українців. Він деколи брав участь у окремих, не пов'язаних між собою акціях: збирав кошти для Театру ім. Тобілевича, брав участь у діяльності товариства «Каменярі» в Коломиї [60, с. 445, 447], виступав у коломийській читальні «Просвіти» з «козацькими історіями» [76, с. 300]. А. Чайковський був головою коломийської філії товариства «Відродження» і брав участь в обговоренні проблем антиалкогольного руху [83]. У 1931 р. він виступив проти пастирського листа Г. Хомишина «Про політичне положення українського народу в Польській державі», а саме проти ідеї єпископа укласти угоду з польською владою.

Андрій Чайковський помер у Коломиї 2 червня 1935 р. Сумна новина про смерть заслуженого діяча культури облетіла Галичину. В понеділок, 3-го червня, у Львові зібралася Рада «Товариства письменників і журналістів імени Івана Франка» на своє сумне засідання. Повідомлення про смерть великого письменника розклеїло на мурах Львова також товариство «Просвіта», а на будинку своєї централі, пл. Ринок, 10, на знак жалоби, вивісило чорний прапор. Першу сторінку найповажніших галицьких щоденників «Діло» та «Новий Час» за 6 червня зайняв великий некролог Андрія Чайковського.

Похорон А. Чайковського 4 червня 1935 р. перетворився на велику маніфестацію українства в давньому культурному центрі Галичини місті Коломиї. Великий громадський діяч і письменник віднайшов вічний спокій у родовому склепі поблизу старовинної гуцульської церкви на міському цвинтарі. Згодом часи настали такі, що його творчість хотіли стерти з пам'яті його народу.

Постать Андрія Чайковського все ще майорить у серцях читачів сучасності.

У Бережанах в 1936 Ф. Коковський відкрив музей Чайковського; 1996 року встановлено погруддя Чайковського (скульптор І. Сонсядло); в експозиції Бережанського музею книги зберігаються матеріали про письменника.

У 1990 році в Бережанах започатковано Чайковські читання. 1992 в Коломиї встановлено пам'ятну таблицю Чайковському. 1995 в Самборі заснована Наукова фундація ім. Чайковського для вивчення та популяризації його творчості. Іменем Чайковського названо вулиці в містах, де він жив і працював.

Перевидано низку творів: «Повісті» (Львів, 1989), «Запорізька Січ» (Тернопіль, 1991), «Андрій Чайковський: Спогади. Листи. Дослідження» (3 т., 2002). У 2006 році видано книжку «Андрій Чайковський (1837-1935)», в яку ввійшли наукові розвідки про життя і творчість письменника.

Згідно Постанови Верховної Ради України «Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2017 році» 160-річчя від дня народження Андрія Чайковського (1857—1935), відзначалося на державному рівні [87].

1.2. Літературна творчість письменника у літературно-критичних оглядах

Художня спадщина Андрія Чайковського строката й розмаїта, вона часто ставала об'єктом пильної уваги критиків. Ще сучасники Чайковського відзначали неабиякий мистецький хист молодого письменника.

Сучасні російські критики звинувачують українських письменників-клясиків у націоналізмі та антагонізмі до інших народів, бо в їхніх творах всі поневолювачі та визискувачі українського народу – це поляки, жиди й росіяни. Академік Олександр Білецький відповів на це звинувачення, що така є історична правда, що над українським народом знущалися чужі, а не свої, що пани й орендарі походили з тих народів: так воно було й так воно змальовано в творах українських письменників [4].

Літературні критики-сучасники А.Чайковського бачили чимало недоліків у його творах, однак не сумнівалися в його письменницькому таланті та патріотизмі. Автор статті-некрологу про життєвий шлях А. Чайковського, поміщеної в «Новій Зорі» – часописі, де найбільше критикували його твори – зауважив, що саме український патріотизм спонукав письменника присвятити свій талант рідній літературі. Сам А.Чайковський надавав великої ваги власній літературній діяльності (особливо в останній період життя – у 20-30 рр. ХХ ст.)», тому, що його твори користувалися успіхом у читачів, особливо у молоді. Для нього думка читаючого загалом була важливішою за висновки критиків, бо писав А.Чайковський, як він сам зауважив, не «на експорт», не для «світової письменницької скарбниці», а для простих українців». Найбільшою винагородою для Чайковського-письменника було те, що ідеї його творів «потрапили в серця молодого українського покоління» і сприяли національному освідомленню багатьох українців.

Традиційно Андрія Чайковського вважають основоположником західноукраїнської історичної прози і її канону. Критик М. Матіїв-Мельник у

передмові до його твору «Віддячився», назвавши прозаїка серед тих, хто прислужився великій справі започаткування української історичної белетристики, зауважив, що «історична повість у нас [37, с. 20] не існувала, коли не брати під увагу «Захара Беркута», у той час як «минувшина народу, що побіч великих трагедій мала стільки потрясаючих світлих моментів, просилася з заपोшених фоліантів на світ»[37, с. 21].

Сучасник письменника Дмитро Николишин у «Ювілейному рефераті», присвяченому сорокаріччю літературної діяльності, робить висновок, що «своїми історичними творами Чайковський захопив у першу чергу молодих читачів, а далі й ширші круги, розбудив у них охоту до книжки, до свого минулого, навчив любити козацьку славу. Тут він виконав те, чого домагався Шевченко від Квітки, заспівав «про Січ, про могили, коли яку насипали, кого положили, про старину, оте диво, що було, минуло».

З письменників, які розгортали діяльність на Буковині в кінці ХІХ на початку ХХ ст., А. Чайковський найбільше контактував із О. Маковеем. Це засвідчують і 29 його листів до редактора «Буковини», і літературно-критична студія «Андрій Чайковський» пера О. Маковея, й інші матеріали.

Кульмінацією у взаєминах двох письменників стала велика стаття Осипа Маковея «Андрій Чайковський», надрукована в третьому томі «Літературно-наукового вісника» за 1898 р. А. Чайковський писав О.Маковееві 24 липня 1898 р.: «По Вашій критиці мені відійшла охота до писання. Справді я безідейний оповідач, і вся моя робота псу на чоботи. Одно було мені не ясно. Ви що іншого писали до мене в листі про «Образ гонору», а що іншого в критиці. Хіба ж можна мати инчу гадку до письма, а инчу до друку? Я зарікся писати»[35, с. 117]. Ще розпачливіший настрої у листі до Івана Белея: «По тім всім не возьме мене більше охота туди (тобто в літературу) лізти, а коли б се було в моїй силі, я би усе те, що мій дурний розум за намовою людей набацькав – охотно шпурнув в огонь. Отож, кінець кінців – я би відай сказився, коли б побачив еще одну стрічку надрукованого

свого. Для того прошу Тебе дуже зверни мені зараз мій манускрипт» [35, с. 117].

Між тим, ображатися не було підстав. Стаття О. Маковея була справжньою літературно-критичною студією, де виважено з'ясовувалися сильні й слабкі сторони А. Чайковського-письменника, де робився вельми оптимістичний висновок: «... єму на дальшу літературну дорогу треба би поради дбати про аналізу психологічну і соціальну більше, як дбав доси. Чайковський має до того багато потрібних прикмет письменських, а головна річ: уміє цікаво оповідати, тож годилось би сей не у всякого письменника звичайний талант поглибити, а се, крім похвал широкої публіки, запевнило би єму ще й визначне місце в нашій літературі, яке вже в значній мірі успів собі здобути» [35, с. 119].

Що О. Маковей не ворог йому, А. Чайковський розумів і тоді, коли писав розпачливі рядки, наведені попереду. Адже в тому ж листі просив: «Казав мені Б. Лепкий, що Ви заявили охоту прочитати манускрипт моєї повісти. Отже, посилаю Вам єго до перечитаня».

Маковеева стаття про Чайковського знайшла вельми своєрідну оцінку в листі Ольги Кобилянської від 16 березня 1898 р. до її автора: «Если Ви хочете писати про мене, чи, властиво, про мої письма *im Sinne der Arbeit wie über* на зразок такої праці, як та, що про Чайковського, то не відкладайте се аж на той час, де б Вам знов щось нове прислала. Чайковський також не післав Вам за Вашу студію новелу – чому маю я посилати? Хіба що, може, його праці ліпші, то вже знов інша річ. Не знаю, бо-м нічого з його праць не читала. Почала була тамтого року в Яворові читати «Олюньку» – але не докінчила. Вона читалася тяжко, а що я саме тогди хтіла ум зайняти чимсь дуже живим, то-м і лишила ту книжку на другий раз» [76].

Мабуть, згодом О. Кобилянська дочитала «Олюньку» та прочитала інші речі А. Чайковського. Бо коли в 1929 р. відзначалася його ювілейна дата (40-річчя літературної діяльності), вітала колегу словами: «Прийміть від мене, хоч і опізнено, найщиріші бажання до того Вашого (хоч і минувшого

вже) свята, бажання, щоб Вас Господь держав ще довгі літа в кріпкім здоровлю і Ви могли нам ще не одну гарну і цінну річ свого духа і знання подарувати! З найглибшим поважанням Ольга Кобилянська» [76].

Закладаючи чітку основу для оцінки й аналізу ранніх творів А.Чайковського, О. Маковей цитує вислови письменника з друкованих автокоментарів і з приватних листів Чайковського до себе, коментуючи їх: звертає увагу на категоричність деяких міркувань письменника, неповноту, однобічність. Так підходить до центральної у тогочасній критиці проблеми – до розуміння новаторства, реалізму, натуралізму.

Сам А. Чайковський про свій творчий метод розповідав так: «Стараюся фотографувати образки, котрі бачу... Сюжетів я в головних нарисах не видумую, лише беру їх з життя...» [35, с. 290-300]. Відзначивши однобічність (зрештою, нездійсненність) таких намірів, О. Маковей наголосив, що «справа вірності описуваного життя все буває дуже гнучка, бо як нема на світі абсолютної правди, так годі і зовсім правдиво та вірно описати якесь життя. Душа письменника – це не фотографічна плита/... /, правда, ним відфотографована – це його правда, яку він своїми очима бачив або мав би бачити» [35, с. 290-300]. Перед тим О. Маковей влучно зауважив, що брати з життя факти так, як вони були, – це «не є ніяка заслуга ані провина», бо ж бувають «сюжети видумані і проте подібні до правди і гарні». Головним є в тому, що «повістяреві приходитьсь бути не фотографом, лише малярем». Сам Чайковський в багатьох епізодах більших творів чи в окремих творах і є таким малярем, що «придумує ідею образа і спосіб, як би його найкраще зложити і змалювати» [35, с. 290-300].

Коли О. Маковей визначає «літературну вартість» (термін О. Маковей) якогось твору, то він, як мінімум, бере до уваги якість «обсервації життя», «переведення фабули», «враження, справлене на читача». З цього погляду «головна заслуга» автора «Олюньки»у тому, що він подав «всестороннє змалювання життя» ходячкової шляхти з найдавніших часів при «всяких нагодах» в сукупності «різnorodних представителів». Переказавши фабулу

повісті (переказ зайняв цілу сторінку тексту), автор відізвався критично, що «закид, що фабула оповідання де в чому неумотивована, неправдоподібна». Цю тезу критик презентує, вказуючи деякі епізоди, вчинки героїв і т. д., а також керується посиланнями на сукупного чи гіпотетичного читача (звичайно, насамперед на власне сприймання), як-от: «Тому що на тій майже неймовірній пасивності Олюньки основана велика частина оповідання (від сцени весілля), то читач бажав би мати ту певність, що так мало бути. А він її не має в тій мірі, як би було потрібно» [35, с. 274].

Тож, знову мова йде про необхідну міру (властиво, про повноту мотивації вчинків героїв) без уточнень поняття «потрібна міра». Невідомо, для кого і для чого та міра потрібна. Можемо лише вважати, що це пов'язано з особливостями художнього світу кожного письменника, стильової течії, а також з видом естетичних канонів, які складаються у відносинах авторів і читачів. О. Маковей цих проблем у кінці XIX ст. ще не досліджував. Його позитивні оцінки відносилися до творів, у яких «оповідання йде гладко, сцени йдуть за сценами, вірно, природно», а «характери виразні». Оцінна шкала суджень і роздумів Маковея складається завжди не тільки з відомих і постійно уточнюваних фактів, а й з порівнянь творів одного чи кількох авторів. У подібних критичних статтях вони не можуть бути розгорнутими, як в історико-літературних студіях, проте в короткій формі увиразнюють критерій оцінок та аргументи суджень. Влучний приклад: «В чужім гнізді», вважає О. Маковей, є багатенько «дуже гарних сцен, як забава у Михася, або образ при сіні над рікою, що нагадує Тургенівський «Бежин луг» з «Записок мисливця». Ціла фабула цього оповідання більше проста, як в «Олюньці», проте знов не така багата на ті артистичні прикраси, яких вдосталь в «Олюньці», так що друга частина повісті виходить доволі скучна. Ліпше, а головне коротше оброблення цієї другої частини піднесло би вартість цілого твору.

Повне оповідання також тим слабше від «Олюньки», що авторові прийшлося повторити не один раз про шляхту, що ми знали вже з

«Олюньки», а далі: автор вийшов тут знов від тези, що вплив чужого гнізда на шляхетсько-селянську дитину мусить бути дуже лихий» [35, с. 277].

А от від Ю. Федьковича та його літературного покоління А. Чайковський перебрав естафету конкретної праці задля народу, до того ж добра та гаразду українському простому людові не додалося, його світогляд залишився «такий самий реально-темний» (В. Стефаник). Дарма, що в час Федьковичевої культурно-просвітницької діяльності (у середині 1870-х рр.) в австро-угорській частині України просвітня справа розквітла, народні читальні налічували до 10 тисяч членів. У новий час варто було істотно змінити спосіб, форми спілкування з новим поколінням «нечитальників».

О. Терлецький у праці «Галицько-руське письменство» з гіркотою та перебільшеним категоризмом твердо зазначив: у літературі «всюди панський смак, панські теми, або коли хлопські, то заведені на панський лад...» [61, с. 102-110]. В. Стефаник свою програму бачив у тому, щоб «писати безлично голі образи з життя мужицького», відкинути геть «естетичні заокруглення». О. Маковей, аналізуючи «людові» твори А. Чайковського, навпаки, закидав їм брак мистецького елемента: «А, мабуть, нема причини писати для селян менше артистично, як для інтелігенції, і нашу давню моралізаторську методу писання популярних оповідань пора би вже покинути» [35, с. 288].

Чіткий аналіз двох повістей А. Чайковського, виконаний О. Маковеем за «живими слідами», показує особливості фахової літературної критики: автор слідкує за тим, як описуються персонажі, як вони кучкуються, якими методами і на скільки переконливо розкриваються; як провиднюється композиція твору, розгортається фабула тощо. Це фахові для письменника проблеми. Вони були актуальними і для Маковея, а не тільки для Чайковського. Крім того, постійно тематика і проблематика твору порівнюється з її історичною основою, береться до уваги здатність твору зацікавлювати читачів, при тому не ілюстрацією відомих тез, а новим потенціалом соціально-психологічного, художньо-естетичного характеру.

У висновках своєї «студії», О. Маковей спочатку зазначає: «А. Чайковський просто оповідає факти, не вдається до психологічного та соціального аналізу, характери та події змальовує щонайголовнішими чертами і то не раз своїми словами, а не вчинками героїв. Через те виходить у Чайковського справоздання, а не широкий і глибокий малюнок»[35, с. 290-300]. Далі, описавши, як спостережені і навіть цікаво описані картини підпорядковуються наперед сформульованою тезою, критик констатує повторно щодо тенденційності рецензованих творів, проте відразу конкретизує думку, відмежовуючись від тих, хто міг би запідозрити критика в прихильності до безідейного мистецтва. «Спосіб дивитися на життя із становища якоїсь тези, – пише критик, – дуже шкодить творам Чайковського, як це констатував я вже при поодиноких творах. Не кажу, щоби автор мав понехтувати всяку тенденцію, лишевважати, щоби задля тенденції не потерпіла артистична правда. Нехай тенденція виходить з життя, а не життя з тенденції, коли твір повинен мати більшу літературну вартість» [35, с. 290-300].

Б. Якимович був впевнений, що саме професіоналізм військовика червоною ниткою проходить через усі пізніші твори А. Чайковського. Він завжди сповідував головну державницьку засаду: без професійного, добре вишколеного війська годі думати про незалежність народу. Ця ідея проходить також через усю його історичну прозу[36, с. 8].

«Чорні рядки» А. Чайковського на думку Б. Якимовича – один з найкращих зразків української воєнної мемуаристики періоду Визвольних змагань. Письменник зумів штрихами окреслити короткі політичні портрети тих історичних осіб, яких знав, з якими доводилося зустрічатися по службі в період праці на посаді повітового комісара в Самборі та члена Української Національної Ради ЗУНР.

Маємо тут цікаві характеристики головнокомандувача УГА генерала Михайла Омеляновича-Павленка, начальника генерального штабу полковника Євгена Мишковського, штрихи до портретів таких військових

діячів, як Григорій Коссак, Антін Кравс, Володимир Шепель, політиків, як Семен Вітик, Іван Макух, Іван Куровець, Іван Мирон, Сидір Голубович та ін. Маємо правдиве слово про квітневий 1919 р. заколот проти ЗУНР у Дрогобичі. На тлі страшної зневіри маємо приклад жертвовного героїзму рядових стрільців і старшин на польсько-українському фронті, яким не вистачало ні одягу, ні харчування, ні зброї; маємо силуетки таких патріотів, як четар Балицький, свідомий свого синівського обов'язку перед Батьківщиною, артилерист Струмеляк та ін.

Висновки автора, чому впала наша молода держава, на думку Б.Якимовича, – справді мудрі і, на жаль, актуальні. Якби наші сучасні політики, починаючи від Президента, керівника уряду, депутатів добре прочитали і, найголовніше, засвоїли хоч би висновки (XII розділ) «Чорних рядків», то хоча б не повторювали тих помилок, які ми мали в минулому і не позбулися їх сьогодні. Нехтування творенням основної опори держави – вишколеної і забезпеченої всім необхідним армії через наш хворобливий антимілітаризм, брак почуття власних сил до самостійності, манія підозріння, а з іншого боку – наша кари гідна поблажливість на моральні і економічні злочини перед власним народом, невірливе наслідування Москви нашими братами на схід від Збруча, розкидання багатообіцяльних кличів, не рахуючись з тим, чи ті дадуться прищепитися нашому народові, вносило деморалізацію і розклад та допомогло большевикам повалити Українську державу на Наддніпрянщині.

У «Чорних рядках» автор зовсім не відходить від ідеалів справжнього українського патріота. Це добре проаналізував україножер В. Беляєв у своїй брудній статті супроти Ю. Мельничука, який опублікував вперше при радянській владі частину спадщини А. Чайковського: «Це була критика «своїх», критика, що мала на меті зміцнення націоналістичного табору, а не послаблення чи ліквідацію його» [36, с. 9]. Треба віддати належне В. Беляєву – це справді було так, і чи не в тому головна заслуга А. Чайковського перед українським народом.

Літературна спадщина Андрія Чайковського зазнала двох шляхів поборювання. Одну з його повістей сконфіскувала ще польська влада. Яка її доля, невідомо. Невідомо, скільки його твори потерпіли від цензури та які саме. Всі твори після революції були недопущені в Україну за Збруч радянською владою. Коло трьох десятків років про письменника А.Чайковського там не чули. Зроблено це свідомо, щоб його твори не впливали на національне формування української молоді з її ранніх років. Створили для підлітків національну порожнечу серед книжок [8, с. 169].

Відійшов від нас письменник, що в нього літературна праця була якнайтісніше переплетена з громадською. Не тільки тому, що першим обов'язком літератури вважав він службу суспільним потребам, але й тому, що вся його вдача і зацікавлення тягнули його до громадської роботи. А. Чайковський нагадує нам покоління наддніпрянських письменників з доби Нечуя-Левицького та М. Старицького – тип у нас рідкий, майже не галицький. Мав він у собі щось козацького у вигляді та в поведінці, войовничого, щирого і бадьорого. У часі, коли почав він писати, галицька література теж стояла під непереможним впливом суспільних ідей, що нагадували письменникам потребу давати твори для якнайширшої маси – розбуджувати національну свідомість, відроджувати ясні моменти забутої бувальщини. Але разом із суспільними ідеями, проходили теж нові літературні течії та гасла. Франко, що так сильно відгукувався на суспільні ідеї, дав своїми творами доказ, як різно можна їх розуміти та відтворювати у літературній формі [24].

У першій добі своєї праці дає він легкі оповідання, гуморески, побутові повісті з життя ходячкової шляхти. Всі вони визначаються живою обсервацією, гумором і здоровим поглядом на життя; це приємна лектура, що не томить і вміє підтримувати увагу читача оповідною інтригою. Читачі цих перших його книжок жалують і досі, що він покинув суспільну сатиру та суспільну хроніку з галицького побуту для історичних повістей.

Освоєння величезного архівного, історичного, фольклорного, епістолярного матеріалів, вивчення друкованих джерел з питань історії доби козаччини, консультації з видатними істориками, зокрема з М. Грушевським, дало можливість А. Чайковському створити ряд полотен, що й нині вражають читача своєю правдою, масш табами охоплення тих героїчних подій, глибоким проникненням у тогочасну епоху, духовний світ людей різних соціальних груп. Це передусім романи «Сагайдачний», «Олексій Корнієнко», «Полковник Михайло Кричевський», а далі ряд менших творів за обсягом, та не менш важливих за змістом, яскравістю й виразністю образів оповідань, образків та новел – «Побратими», «На уходах», «За сестрою», «Богданко», «Козацька помста», «Віддячився» та ін.

Про те, що Андрій Чайковський мав серйозні наміри стосовно свого історичного роману, говорить його лист до Василя Стефаника від 1920 року, в якому він запитує: «...де б можна було видати історичну повість «Сагайдачний» у п'яти томах?»[32]. Але видання роману розтяглося на довгий період: друге видання «Побратимів» з'явилося 1927 року в коломийському видавництві «Ока».

Із передмови до першого видання зрозуміло, що над рукописом «Побратимів» в історичному плані працював сам Михайло Грушевський. «Я попросив пана професора М. Грушевського прочитати рукопис. Він справив мені історичні помилки і порадив зробити з цього матеріалу трилогію, в якій мав би поміститись цілий життєвий шлях гетьмана», – згадував письменник [16].

Провівши аналіз над виданнями «Побратимів», літературознавці дійшли спільних висновків, що А. Чайковський для М. Грушевського став «ревнивим прихильником висвітлення історичних подій». «Нам невідомо, що саме правив авторитетний історик в повісті «Побратими», але зіставлення першого видання 1918 року, і другого – 1927 року свідчить, що великі історичні неточності, допущені в першому виданні, виправлені в другому» [16].

Не одній молодій людині А.Чайковський допоміг «вийти в люди», не одному допоміг стати щирим українським патріотом, залучав молодь до праці в повітовому осередку «Січі» чи в «Просвіті». Один із сучасників так характеризував письменника: «Треба було сказати промову на якомусь святі, він говорив; співати в хорі – він співав; виступати на сцені – виступав. Всюди спішив з порадою і поміччю» [6, с. 107]. Словом, жодна громадська подія в Бережанах не обминала адвоката Чайковського, який заслужено користувався доброю славою як кваліфікований юрист, глибокий психолог. Як згадує син Микола, батько вмів знаходити такі логічні та психологічні нитки між правними нормами і життям, так вдало будував захист, що на питання трибуналу про винність підсудного, присяжні відповідали «ні». «Батько і у своїй адвокатській роботі був поетом», – свідчить М.Чайковський.

Літературну спадщину Андрія Чайковського можна поділити на відрубні дві частини: перший і другий період його творчості, хоч повість першого періоду заходить дещо в другий [42, с. 12].

Твори першого періоду – це реалістичні повісті й оповідання в основному із життя міщанства та дрібної шляхти тогочасної Галичини. Сюди належать повісті: «Олюнька» – 1895 р., «В чужім гнізді» – 1896 р., «Своїми силами», «З ласки родини» – 1910 р., «Різні оповідання» – 1904 р. «Малолітній», «Панич» – 1926 р., «Четверта заповідь» – 1933 р.; оповідання «Не було виходу», «Бразилійський гаразд», «Образ гонору», «Не піддавайся біді», «Три казки діда Охріма». А. Чайковський у цьому періоді, шукав свого творчого «я» та виростав як письменник. Помітні певні недоліки з літературного боку, не так тому, що авторові бракувало хисту впоратися з твором чи темою, як тому, що він подекуди надавав більше значення повчальності або розв'язанню проблеми так як йому хотілося, щоб воно сталося, ніж умотивованості та літературній майстерності. Однак, його твори, особливо повісті, цікаві й цінні в багатьох аспектах, а їхнє пізнавальне значення незаперечне.

Повісті першого періоду творчості А.Чайковського побудовані на його близькому, уважному спостереженні життя та його проблем у доволішньому суспільстві [42, с. 12].

З літературного боку критики знаходили недоліки в повістях А.Чайковського цього періоду. Але справа не в цьому. Його твір як цілість добре написаний, він приковує до себе читача, довго лишається в пам'яті (зміст переважно пам'ятається ціле життя), й герої не губляться з нього. Кожен прочитаний твір лишає незатерте враження. Ось у цьому й полягає мистецька правда твору А.Чайковського.

Не задовольняли письменника повісті зі сучасного життя, не знайшов він себе в них повністю, якимось тісно було йому в них – не міг піднятися на повний свій письменницький літ [41, с. 3-10]. Згущена задуха під владною рукою чужинців, яка лежала на всій Україні, а зокрема й в Галичині, де народився й творив письменник, не давала нашому народові розвиватися, здобувати, осягати. В соціальному й духовому безпросвітті марніли кращі поривання людини; в національному гнобленні наступ чужих культур зморою лягав на Україну, національно винародовлюючи її. Треба було вирвати доростаючі покоління із цієї задухи, вирвати із під впливів чужих культур, показати силу, славу, високі якості свого народу та навчити своєї історії, бо молодь більше знала чужу історію, як свою.

Андрій Чайковський свідомо, із розумінням справи й ентузіазмом, починає другий період своєї творчості: «Я поклав за ціль мого життя переповісти в белетристичній формі нашу історію козацького періоду і тим заповнити цю прогалину в нашій літературі. До того часу мало хто до того брався. Праця така вимагає багато труду й студій, багато легше фантазувати на теми буденні з життя»[48, с. 83].

У цих словах лежить початок сильного творчого злету А.Чайковського, який цілим рядом історичних повістей, розрахованих на широкого читача та, насамперед, на доростаючу молодь, вписує себе в історію української літератури на окрему її сторінку.

Мала проза Андрія Чайковського характеризується складною видовожанровою й стильовою еволюцією, своєрідність якої визначена природою творчого обдарування письменника, динамікою його ідейно-світоглядних поглядів, характером освоюваного матеріалу та специфікою творчих завдань. Вона багата тематикою, в суворо реалістичному ключі створено абсолютну більшість його творів: письменник писав тільки про те, що знав досконало, в основу сюжетів клав переважно дійсні факти, а прототипів своїх героїв нерідко знав особисто та й персонажі діють не у виключних, а у звичайних, типових умовах, бо вважав, що лише правдою написаного переконає читача. Андрій Чайковський дуже солідно підготовлявся до писання. Казав, що письменник несе велику відповідальність перед читачами й історією, – тож мусить уважати на кожне своє слово.

Малу прозу А. Чайковського складають переважно оповідання та його модифікації – новели, замальовки, образки, шкіци, поезії в прозі, а також нариси (до речі, вдавався до них письменник впродовж усієї творчої діяльності) [9, с.16].

Критики зазначають, що для малих епічних форм А. Чайковського характерні переважно невеликий обсяг, лаконізм оповіді, обмежене коло подій і дійових осіб, фабульна завершеність та ін. Проте, наслідуючи й розвиваючи традиції попередників, письменник полюблив і складніші (об'ємніші) оповідальні форми (як-от «Олюнька», «Малолітній», «Своїми силами», «За сестрою», «Віддячився» та ін.), які освоювали дійсність, сказати б, «епопейно», створювали щораз цілісну концепцію тогочасного буття. Змальовуючи нічим зовні непримітні події, повсякденні вчинки, буденні розмови дійових осіб, автор виявляє в них почуття й думки, важливі не тільки для самих героїв, а більше – для долі багатьох людей, всієї країни. (А це зобов'язувало його вдаватися до складної структури, що включала в себе різні жанрові утворення – газетну хроніку, інформацію, щоденник, наукову вставку тощо, наближала оповідання до повістєвої структури).

Недарма ж І. Франко в листі до А. Чайковського від 8 березня 1896 р. з приводу «Олюньки» і «В чужім гнізді» писав: «Не мудрствуя лукаво, Ви снуєте нитку свого оповідання, як той добрий пішоход, ведете читача по широкій країні, тут і там спинитесь, полюбуєтесь краєвидом, тут і там вискажете деяку рефлексію – і далі У мене інша натура Я мінітюарист і мікроскопіст, я привик знаходити цілий світ у краплі води...» [65, с.74].

Манера оповіді, інтонації А. Чайковського – майстра малої прози – дещо стримані, навіть притишені. Проте Іван Франко вважав, що саме цим вони й підкуплюють читача. Немає в творах малої форми А. Чайковського незвичайних сюжетних ходів, сконструйованих виграшних ситуацій. Головну увагу звернено в них, особливо в творах другого періоду творчості, на відтворенні «діалектики душі», переживань героїв, на виявленні того «накипу», що його залишила на психології й характерах людей тогочасна соціальна дійсність.

Композиційно оповідання А. Чайковського можна поділити на діалогічні («За сестрою», «За наживою», «Жаль ваги немає»), монологічні («Поєдинок», «Боже, буди покровитель», «Серенада в навечер'є св(ятого) Войтіха», «Моя перша любов») і багатоголосні (полілогічні: «Не піддавайся біді!», «На уходах», «Одарка») [50].

З метою заінтригувати, зацікавити читача А. Чайковський використовує різні прийоми зачинів, включення й передачі історій, легенд. Ряд творів малої форми він починає відразу з дії або користується іншими композиційними прийомами.

Отже, композиція творів малої форми Чайковського характеризується компактністю, організованістю. Сюжет розвивається напружено, динамічно, має переважно фактичну достовірність, насичений гострими соціальними конфліктами.

Отож, в своїй творчій практиці А. Чайковський, як і його побратими по перу – В. Стефаник, Марко Черемшина, О. Маковей, Т. Бордуляк та ін., керувався поглядами, що мистецтво може бути справжнім лише тоді, коли

воно правдиво відображає життя. Тому в більшості його творів знайшли зображення найважливіші процеси суспільного життя кінця XIX – поч. XX ст. Вони вражають багатством тем і проблем, різноманітністю людських характерів, видів, жанрів, нових образних засобів типізації найхарактерніших тоді життєвих явищ.

Висновки до 1 розділу

Андрій Чайковський займає неабияке місце посеред культурних та громадських діячів Галичини кінця XIX – початку XX ст., а його художня та публіцистична спадщина є цінним доробком української нації.

Початок творчості А.Чайковського припадає на кінець XIX ст., коли на світ з'являються повісті «Образ гонору» (1895), «Олюнька» (1895), «Бразилійський гаразд» (1896), «В чужім гнізді» (1896).

Літературна спадщина Андрія Чайковського зазнала двох шляхів поборювання. Одну з його повістей сконфіскувала ще польська влада. Яка її доля, невідомо. Невідомо, скільки його твори потерпіли від цензури та які саме. Всі твори після революції були недопущені в Україну за Збруч радянською владою. Коло трьох десятків років про письменника А.Чайковського там не чули. Зроблено це свідомо, щоб його твори не впливали на національне формування української молоді з її ранніх років. Створили для підлітків національну порожнечу серед книжок.

Літературні критики-сучасники А.Чайковського бачили чимало недоліків у його творах, однак не сумнівалися в його письменницькому таланті та патріотизмі.

Критики зазначають, що для малих епічних форм А. Чайковського характерні переважно невеликий обсяг, лаконізм оповіді, обмежене коло подій і дійових осіб, фабульна завершеність та ін.

З письменників, які розбирали творчість Чайковського по полицкам, підтримували його в критичних описах А. Чайковський найбільше контактував із О. Маковеем, О. Кобилянською та Б. Якимовичем.

Активною та багатогранною була також громадська діяльність Андрія Чайковського. Разом з композитором Остапом Нижанківським він створив хор «Бережанський Боян», організував театральний гурток. Сам брав активну участь на сцені, співав, декламував, грав, розгорнув активну громадську діяльність у різних товариствах, в тому числі й націоналістичного спрямування. Одночасно Андрій Чайковський намагався бути корисним своїм співвітчизникам як письменник і публіцист, а також доклав багато зусиль, щоб перешкодити «латинізації» греко-католицької церкви.

Композиція більшості творів Чайковського характеризується компактністю, організованістю. Критиками визначено, що сюжет розвивається напружено, динамічно, має переважно фактичну достовірність, насичений гострими соціальними конфліктами.

РОЗДІЛ 2. ПРОЗОВА СПАДЩИНА А. ЧАЙКОВСЬКОГО: ТРАДИЦІЇ І НОВАТОРСТВО

2.1. Історична проза письменника

Історична проза, якій властиве інтелектуальне переосмислення значущих фактів минулого, завжди користувалася неабиякою популярністю. Маючи солідну античну традицію (логографи, аннали, життєписи тощо), вона в епоху Середньовіччя набула жанрового вигляду агіографії, апокрифу, хроніки, літопису, вплинула на появу повістей і романів Нової доби, в яких, замість історичних героїв, на перший план виводилась індивідуальна доля звичайної людини як типового представника суспільства [16, с.161]. Такі тенденції зумовлювали романне бачення дійсності, що розгорталася в багатоплановому епічному часі, зосередженому на приватному житті особистості.

Історичним романам властиве ототожнення минулого, сучасного і майбутнього часів, підпорядковане наперед заданій меті (знаходження царства небесного або чаші Граалю) було тимчасово подолане за доби Ренесансу, хоча пізніше класицисти звели зазначену проблему в теорію трьох едностей. Таким чином була подолана сюжетна однолінійність історичної прози, її синкретизм, проте збережені традиції розповіді зазнали істотного оновлення та конкретизації [16, с.164].

Треба зазначити, що історична проза була справою швидше істориків, ніж письменників, навіть якщо у ній яскраво зображені факти минулого. Та й жанрові ознаки її не завжди відповідали літературному канону, переповнювалися документальними описами побуту, звичаїв, битв, географічними спостереженнями, філософськими роздумами, інтерпретаціями міфів, як у іонійських логографів Гекатея, Геллоніка та ін. (VI–V ст. до н.е.).

До історичної тематики українського минулого першими звернулися представники української прози в російській літературі, які змальовували у творах звичаї, побут, народну творчість та героїчний епос українців (В. Наріжний «Бурсак» (1824), «Гаркуша, малороссийский разбойник» (1825); Порфирій Байський «Гайдамак» (1826); М. Гоголь «Тарас Бульба» (1835), «Вечори на хуторі біля Диканьки» (1832) та ін.). Паралельно виникнення інтересу до історії України спостерігається і в середовищі польських письменників першої половини ХІХ століття. М. Зеров вважав, що «українські теми підказані були їм одночасно літературною теорією, як і безпосереднім почуттям одірваних од краю провінціалів, прив'язаних серцем до пейзажу, історії та побуту українського Правобережжя»[29, с.99].

Не завжди художній твір про минуле можна вважати історичним романом. Тому серед літературознавців поширюється навіть сумнів у доцільності вбачати у ньому жанр, бо історична основа постає у ньому лише «особливістю тематики твору». Однак літературна практика спростовує такі припущення, підтверджені дослідниками. «Історичний роман – це роман про минуле, про людей та події, які відійшли у минуле»[55, с.25], – пише Г. Ленобль. Історичними слід вважати ті романи, «які розповідають про минуле», – погоджується з ним В. Оскоцький, додаючи при цьому: «про минуле, причому віддалене»[55, с.25]. Уточнення дослідника про неминучу «віддаленість» минавшини, яке лише за цієї умови може й правити за основу для історичної романістики, видається надзвичайно показовим і симптоматичним з огляду на цілу низку обставин.

На початку ХХ ст. з'явилися повісті історико-релігійної тематики Г. Хоткевича («Авірон»). У 20-30-ті роки ХХ ст. спостерігається розквіт української історичної белетристики на теренах Західної України, зокрема у творах В. Бірчака, Б. Лепкого, Ю. Опільського, А. Чайковського.

Серед різних жанрів новітньої історичної прози, відмінної від традиційної, особливе місце відведено історичному роману, що відзначається різноманітністю тематики, поліфонізмом, суттєвим розширенням

хронологічних рамок розповіді, посиленою увагою до внутрішнього світу героїв, до розвитку їхніх характерів часто в екстремальних умовах.

Першу історичну повість – «За сестрою» – А. Чайковський написав у 1907 році, започаткувавши нею творення, за словами С. Андрусів, своєрідної «козацької епопеї» [1, с.84]. Цю епопею склали, крім нарисів та роману «Сагайдачний», такі повісті: «Козацька помста» (1910), «Віддячився» (1913), «На уходах» (1921), «З татарської неволі» (1921), «Олексій Корнієнко» (1929), «Сонце заходить» (1930), «Богданко» (1934), «Полковник Михайло Кричевський» (1935), «Украдений син» (1939).

Історична повість Андрія Чайковського «За сестрою» переносить читача в давні часи і знайомить з життям запорозьких козаків, які боронять свій край від татарських набігів.

У ній розповідається про одну з найскладніших сторінок української історії – про ті часи, коли на нашу землю приходили монголо-татарські загарбники. Вони вели жорстокі, нелюдські бої і битви з нашими козаками, і ці сутички могли закінчитися як завгодно, складно було передбачити їх розвиток і результат.

Головними героями твору є родина Судаків: колишній запорожець Андрій, його син Степан з дружиною Палажкою та трьома дітьми. Найстарший із них – Петро – уже побував на Січ, а п'ятнадцятилітній Павлусь та тринадцятилітня Ганнуса ще поки готувалися до самостійного життя. «Передачу духовного досвіду українського світу – відтворення його архетипів та моделей поведінки – здійснював дід Андрій, найстарший у роді: він навчав онука лицарського ремесла – їздити на конях, стріляти з рушниці та лука, орудувати шаблею, а ще розказував обом, Павлусі та Ганнусі, про козаків, пригоди із своєї козацької молодості – передавав космо-вірні (націотвірні) міфи, що відразу давало виховавчий ефект: «Від цих розповідей вироблялася у Павлуса завзята козацька вдача» [1].

Одним з головних героїв твору є український хлопець Павлусь, котрий у свої юні 15 років пройшов через таке, через що більшість сучасних

зрілихмужів ніколи не проходять. Після чергового набігуюому довелося покинути рідне село.

Він спромігся вижити і попервахне потрапити в полон, але туди потрапила його люба сестричка. Після цього він заволів зробити головну справу у своєму житті і все ж врятувати сестру і забрати її з Криму, куди її було вивезли. Проїшовши через величезні складні обставини і дивовижні пригоди, Павлусь все одно не міг досягти своєї цілі, бо вона була дуже серйозною та скрутною. Проте, в певний момент удача йому посміхнулася, і все у нього благополучно вийшло.

Проблемними питаннями цієї героїко-романтичної повісті є: вірність і зрада, добро і зло, батьки і діти, чесність та підлість, віра та зневіра, життя і смерть, доброта і жорстокість.

Підліток, який підкорює козацьке ремесло, – саме цей персонаж стане традиційним у подальших історичних творах А. Чайковського. Показовою, з огляду на сказане, є, зокрема, повість «Віддячився» (1913 р.). Починається вона з врятування запорожцем Касяном Бистрим молодого Івася Черноусенка, якого полонив у степу татарин. Подальший розвиток відображених автором подій – це історія становлення характеру Івася. Головну роль у цьому процесі відіграло, як показав письменник, засвоєння підлітком основ «козацької науки». Першим наставником Івася став бувалий запорожець Касян Бистрий. У зображенні їхніх відносин прозаїк влучно використав діалог з домінантою висловлення одного із співбесідників, як художній засіб. У даному випадку – Касяна Бистрого. Запорожець розповідає хлопцеві про переваги та небезпеки мандрівки степом, про традиції січовиків, відкриває йому одну з перших істин козацького «букваря»: « – Ну, козаче, сідай вечеряти, десь тут у мене є зайва ложка. Та тями, небоже, що на Січі мусиш собі зорудувати яку таку ложку, а то їсти не будеш. Такий то козацький звичай, що кожен свою ложку має і заодно при собі носить» [67].

Вивчення козацького ремесла Івась продовжив на Січі – у колі однолітків і за допомогою бувалих запорожців. Наголос робиться не лише на

умінні Івася їздити на коні, вправно битися шаблею, вправно стріляти, а й – і це для автора найголовніше! – на засвоєнні уроків побратимства, успадкуванні волелюбства та козацької нескореності.

Заключний епізод повісті, у якому показано врятування Івасем Касяна Бистрого від розправи Яреми Вишневецького, прояснює заголовок твору і переконливо свідчить про справді козацьку вдачу молодого Черноусенка.

«Наука козацтва» виконує роль характеротворчого чинника і в повісті А. Чайковського «Козацька помста»: завдяки цій науці, засвоєній від колишнього запорожця Охріма Неситого, син польського шляхтича Овруцького Станіслав став «козаком-завязцем», зрікся нагробованого батьком багатства і всім своїм підданим «дав на вічні часи волю» [69].

Тема козацтва та шляхтянського життя розкрита в повісті «Олюнька». «Олюнька» Андрія Чайковського – родинно-побутова повість, присвячена темі соціальної нерівності. Головна героїня твору – дівчинка-сирота, яка живе у селі, умовно поділеному на два класи: шляхта і хлопи.

Події, про які йде мова в одній із перших повістей А. Чайковського – «Олюнька» – розгортаються в серпні 1856 року. Місце дії – наддністрянське село Пишнівці, що «на дві милі нижче Самбора», та сама Гординя, де автор провів свої дитячі роки.

Чайковський виразно демонструє, як несправедливість і прагнення до багатства спотворюють людські долі. Твір має досить сучасну тематику. Андрій Чайковський, що був практикуючим адвокатом, достовірно й фахово пише і про актуальну нині тему домашнього насильства, й про особливості психології, точніше, психопатології злочинців. Він ще у кінці XIX століття помітив ознаки, за якими сучасні психологи визначають людей, схильних до токсичних стосунків та домашнього насильства.

Дмитро Полошинський з самого дитинства навчився дарувати оточенню щирі емоції, вгадувати, якої поведінки від нього очікують близькі, залишаючись в душі повністю байдужим. Завдяки цьому він гарно вмів справляти добре враження, проте наслідки для тих, хто йому довірився,

бувають жахливими. Андрій Чайковський буквально по полицкамрозставляє етапи стосунків із психопатом – від мілких образ до повного терору.

Письменник чудово скористався своїм досвідом правника й зробиввелику аналітичну роботу, описавши, чому спроби захистити права Олюньки виявилися не дуже вдалимими. Незважаючи на всі зміни, багато спостережень і висновків актуальні й зараз.

«Олюнька» починається не з епідемії холери і не з життєпису головної героїні. Для чого було так довго писати про поділ села Пишнівці на хлопську та шляхетську частини? Грубий поділ на хлопів і шляхтичів невластивий більшості українських територій, але він існує вже давно у Польщі. От Андрій Чайковський і знайшов село, в якому етнічні українці живуть за польськими традиціями, і намагався розказати й показати, що ми отримуємо з їхнього шляхетського гонору.

Своїми творами А. Чайковський, як зазначає С. Андрусів, заклав «основи західноукраїнської історичної прози і її канон, передовсім козакофільський, який у 30-х роках видавався трохи застарілим, хоч продовжував захоплювати масового читача»[1, с.38].Про це захоплення переконливо свідчить той факт, що А. Чайковського назвали «козацьким батьком»[1, с.115].

Героїчні часи історичних творів А. Чайковського мають непересічне значення для творення характеру сучасників, розширення культурно-просвітницьких та ідеологічних горизонтів людности Галичини. На рівні свого часу і вимог культурно-історичного життя західноукраїнських земель у міжвоєнний період письменник заглиблював читача в глибини історії рідного краю, пробуджував національну пам'ять і самосвідомість.

Пояснюючи своє звернення до художнього відблискуминулих часів, письменник писав: «Я поклав за ціль мого життя переповісти в белетристичній формі здебільшого нашу історію з козацького періоду...»[74].

І справді, один за одним з'являлися в світ твори, написані на матеріалі історії козаччини: «З татарської неволі» (1921), «Козацька помста» (1910),

«Богданко» (1934), «Віддячився» (1913), «На уходах» (1921), «Олексій Корнієнко», ч. I – III (1926 – 1929), «Украдений син» (1939), «Сонце заходить» (1930), «Полковник Михайло Кричевський» (1935) та інші.

Повість «На уходах» – «історичне оповідання для молоді» (так визначив сам автор жанрову специфіку свого твору) – має багато спільного із жанром літературної утопії. Узявши за основу твору історичні факти «уходництва» (у передмові до другого видання повісті в 1925 р. автор дає своєрідну історико-географічну довідку цього явища), А.Чайковський на прикладі громади, що вибрала для себе волю – пішла «на уходи» й на вільній землі заклала нове поселення, – показує, як у житті людей може реалізуватися ідея суспільної справедливості. Повесть «На уходах» – це авторський міф про «золоту добу» України, утопія про минуле, що мала стати для поколінь українців ХХ ст. ідеалом співжиття на засадах братерства й любові та палкого прагнення національної свободи.

Повесть «На уходах» загострила уявлення письменника про людей поселення-мрії. «Випробовуючи свого головного героя всілякими пригодами, знайомлячи його з різними людьми, автор розкриває все більше граней Тарасових талантів. Був отаман «не лише до шаблі, а й до танцю митець». Одружився із козир-дівкою Марусею Судаківною, Тарас Партика створив сім'ю, в якій панували згода, любов і вірність. Поведінка Тараса як у родинному, так і суспільному колі – приклад народної моралі».

У творі письменник намагався у захоплюючій формі історико-пригодницької повісті описати свої народні моралі побажання щодо суспільного укладу, жаданих людських взаємин.

Історична проза А.Чайковського – діалог із минулим, у триванні якого вимальовується тип персонажа, що стає ідеальним носієм національних чеснот – репрезентантом «міфу власної досконалості». Такими є Павлусь («За сестрою»), Тарас («На уходах»), Остап («Козацька помста»).

У другій половині 20-х – 30-х рр. творчість А.Чайковського в царині історичної тематики зазнала певної еволюції: від утопійної, ідеалізованої

повісті нескладного сюжету, в якій зображено історичну добу з вигаданими персонажами, автор прийшов до творів, побудованих на реальних подіях минулого з історичними особами, але незмінною залишилася їх «космологічна» (міфотвірна) інтенційність. Чітка історіософська концепція автора-патріота вповні розвинулася в таких його творах: трилогії «Сагайдачний» (перше видання першої частини «Побратими» – 1918 р., друге – 1924 р.; друга частина – «До слави» (ч. I, 2) – 1929 р.), «Олексій Корнієнко», ч. I-III (1926-1929), «Сонце заходить» (1930), «Богданко» (1934), «Полковник Михайло Кричевський» (1935).

У передмові до першої частини роману «Олексій Корнієнко» А.Чайковський зауважив, що він «не бив на ефект», «не видумував фантастичних ситуацій, а держався історичних фактів і вів оповідання спокійно». І в цій фразі – зорієнтованість письменника на «правду факту», що визначає рівень достеменності зображених подій. Однак у розумінні Чайковського «правда факту» цілом поширюється не лише на задокументовані події та історичні постаті.

Це також «якнай докладніший аналіз життя того часу» (О.Дніпровський) – змалювання історичної епохи в усіх деталях історичного побуту. У передмові до виданого в 1934 році історичного оповідання «Богданко» А.Чайковський, не залишаючись осторонь дискусій, що розгорнулися в галицькій критиці щодо історичних жанрів західноукраїнської белетристики, їх дефініції, актуальності та рівня художності, перспективи, зокрема шляхів розвитку історичної повісті (А.Нивинський, О.Дніпровський, Ю.Косач, Я.Гординський), розмірковує над природою жанру такої повісті, пояснює читачеві, що письменник, на відміну від історика, має право на художній домисел, адже якщо історичних джерел із тієї доби, про яку пише митець, мало, тоді він «виводить собі сам людей, але ж виводить їх так, щоб вони були історично можливі (...) змалює їх так, що коли б вони дійсно жили, то мусили б бути такі, а не інакші, мусили б

і своїми думками, й поведінкою, й одягом, а то й мовою підходити до часів, про які повістяр говорить»[84].

Рука вправного белетриста, добре обізнаного з документами історичної доби, особливо відчутна в романі «Сагайдачний». Фактографічним джерелом для твору слугували тільки документи – від козацьких літописів, історичних праць Д. Бантиша-Каменського, М.Грушевського, М.Аркаса, І. Крип'якевича, Д. Яворницького до іноземних джерел: щоденника подорожі М. Литвина в 1550 р. на Україну, спогадів Еріха Лясоти, посла німецького цісаря, опису України французького інженера Боплана. Твір був задуманий як «історична повість у п'яти томах», однак світ побачила лише трилогія: 4 і 5 частини так і не були надруковані (дві останні книги роману під спільною назвою «Гетьман», як свідчить В. Яременко, на сьогодні вважаються загубленими).

Перша частина роману – «Побратими» – видавалась двічі: перше видання побачило світ у 1918 р. у Львові, друге, виправлене, – у Коломиї в 1924. За наступну книгу – «До слави», що вміщувала другу й третю частини твору (1929 р.), – польський уряд притягнув А.Чайковського до судової відповідальності, звинувативши його в підбурюванні до «непокори» польській владі. У центрі роману – історична постать гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного, одного з найпоплідніших захисників української справи й мудрого політика. Саме під проводом цього гетьмана козацькі загони було перетворено з партизанських ватаг на регулярне запорізьке військо, він нещадно боровся зі своєвіллям серед козацтва й запровадив сувору дисципліну. Конашевич-Сагайдачний був далекоглядним і виваженим політиком, усі його зусилля в цій царині були скеровані на оборону самостійності козацтва. Саме йому вдавалося своєю мудрою зовнішньою політикою в стосунках із Польщею збільшити козацьке військо, вінне дозволив завести реєстр. Історики вважають, що «найбільшим ділом Сагайдачного було поєднання козацької політики з устремліннями української інтелігенції. Союз козащини з інтелігенцією скріпив обидві сторони. Міщанство і духовенство відчули за собою підпору мілітарної сили

і могли далеко сміливіше і енергійніше проводити свої плани [...]. З другого боку, козащина вийшла поза тісне коло своїх класових інтересів і в свою програму включила загальнонаціональні справи – оборону церкви і культури»[30, с. 155].

Яскрава постать високоосвіченого гетьмана, мужнього воїна й мудрого політика, наділеного державницьким мисленням, захоплювала Чайковського в усій історії козацтва чи не найбільше (свідчення цьому – й історичний нарис «Петро Конашевич-Сагайдачний»). Не останню роль відіграло й те, що Сагайдачний був родом із тих місць, де народився письменник. Окрім того, Чайковського цікавили в історії «зразкові моменти» й «зразкові одиниці», що заохочували б сучасників до наслідування. Тому образ Сагайдачного в романі дещо ідеалізований. Ідеалізація персонажа виразно відчутна й у характеристиці устами інших дійових осіб, і в «послідовній і детальній його самохарактеристиці як основному прийомові зображення»[92, с. 550]. Слід зауважити, що А.Чайковський міг орієнтуватися й на певну «літературну традицію» в зображенні постаті великого гетьмана: В.Яременко називає серед джерельної бази роману поетичну книгу Касіяна Саковича «Вірші на жалостний погреб зацного рицера Петра Конашевича-Сагайдачного...» та припускає ймовірність ознайомленості письменника з романом Д. Мордовця «Сагайдачний», перекладеним і переробленим у 1912 році Марією Загірньою. Зіставлення фрагментів двох творів, зроблене літературознавцем, дає підстави вважати, що Чайковський таки знав і використовував твір російського автора. Однак твір українського белетриста позбавлений «бурлескно-романтичного присмаку», хоча й тут простежується тяжіння до романтичної ідеалізації персонажа.

Автор показує життєвий шлях свого героя від шкільної лави в передмісті Самбора та бурси для учнів Острозької школи до булави козацького ватажка й мудрого політика. Використавши традиційний в українській історичній прозі ще з часів П.Куліша хронотоп дороги, Чайковський змалював панорамну картину побутового, культурного,

історичного життя України кінця XVI ст. Адже шлях на Запорозжя веде його персонажа через усю Україну, зрештою, цей шлях сповнений пригод та випробувань, зустрічей та розлук, він дає змогу авторові представити на сторінках твору вихідців із різних верств населення: «На невеликій художній площі А.Чайковський подав широкий історичний матеріал, побутово-етнографічні сцени, авантюрно-розважальні і художньо-описові картини, «запрограмував» дальший розвиток і сюжету, і історичного думання Петра Конашевича»[92, с. 551].

Назва першої частини роману – «Побратими» – увиразнює одну з центральних ідей твору: вірність традиції побратимства. Тут вчувається дух «Тараса Бульби» Гоголя, але авторові, як слушно підкреслює сучасний дослідник, «бракує гоголівської сили слова, гостроти і краси вислову. Автор «Сагайдачного» менше дбає про чари слова, а більше – про динаміку сюжету і точність історичного побуту» [92, с. 559]. Дві наступні частини «Сагайдачного» розповідають про прихід Петра на Запорозжя, запорізькі звичаї, перше бойове хрещення та поранення, поїздки до Києва за дорученням кошового, вчителювання в родині вельможі Аксака. Автор постійно підкреслює освіченість, шляхетність і виваженість учинків улюбленого героя. Конашевич дивує шляхту витонченими манерами, глибоким знанням латини й філософії. Не менше здивував він і запорожців далекоглядністю, кмітливістю й талантом полководця, що розкрився в поході на Варну.

Є в романі й любовна лінія, однак сентиментально-пасторальна історія кохання Сагайдачного й Марусі Чепелівни нагадує шаблон, вжитковий у літературі початку XIX ст.: Маруся багато в чому схожа на героїню повісті Квітки-Основ'яненка, а попихачпастух скопійований із «типового лиходія» романтичної літератури. Його, як і Гребінчиного Герцика (роман «Чайковський»), ще дитиною привезли з походу козаки, охрестили й залишили на хуторі. Стереотипна заданість персонажа розкривається в його

поведінковій моделі: закоханий у Марусю наймит викрадає її, а коли розуміє, що план утечі провалився, убиває дівчину.

Серед слабких сторін роману – «пересади у визначенні ролі православ'я і провіденційних сил» (В.Яременко), що позначилося й на художності твору, і на його концепції, а також незначні фактографічні прогріхи (до прикладу, у XVI ст. козаки співають пісню «Засвистали козаченьки», що з'явилася майже на століття пізніше).

Та найважливіше те, що в романі «Сагайдачний» А.Чайковський змалював ідеал палкого патріота, за висловом самого автора, «велику людину, що служила на користь свого народу», життєвий приклад якої гідний наслідування. Роман «Сагайдачний», його націєконсолідуючі первні, творений автором «міф золотої доби» виконував компенсаційну функцію щодо психологічної травми, якої із втратою державності зазнала ціла нація. Адже, за слушним зауваженням С.Андрусів, «уся культура Галичини 30-х років узагалі, а історична белетристика зокрема, були спрямовані на витворення конструктивних живих міфів, самореалізації українства, усунення деструктивного демонічного начала з культури і свідомості» [1].

Не лише твори на тему села, розповіді про інтелігенцію і з життя «ходачкової шляхти», а й багатоісторичних творів були підготовчою роботою до написання історичного роману «Сагайдачний» [68, с. 531]. Було створено ще декілька творів і опісля «Сагайдачного», проте вони вже набагато відрізняються і за художністю, і за освітньо-громадською важливістю, хіба тільки додають відомостей про джерела історичної прози письменника.

Вивчаючи літературну спадщину А. Чайковського, яка складає добрий десяток томів, треба мати на увазі, що автор, як відзначали критики ще за його життя, «визначив собі мету, що виходила поза межі чистої літератури». Він хотів виховати у своїх читачів історичну пам'ять, суспільно-громадську активність, національну свідомість, дати читачеві знання про національну історію, на рівні тогочасних здобутків історичної науки описати

образи головних діячів, зобразити тогочасний історичний побут, визначити провідні ідеї, що хвилювали людську свідомість у ту чи іншу епоху, і спроектувати їх у свій час, донести до розуміння своїх сучасників.

Московська газета «Слово» в літературному додатку «Галичанин» друкувала «Історію Русі» Іловайського, де були уривки й української історії. Письменник розповідав, що, прочитавши ще тоді історію повстання Хмельницького, він став на вершину гетьманських справ і довго з того шляху не сходив, а за той час упевнився, що ми маємоперемогти, що велике діло великого гетьмана зупинилось, але не скінчилось та що та ідея відроджуватиметься ще не раз, допоки український народ буде паном на своїй великій батьківській землі. Ця тверда віра не покидалаписьменника ні на митьдо самих старих літ. А крайугольним каменем у тій будівлі його твердої віри була і є українська історія.

Наведемо кілька цікавих свідчень А. Чайковського, важливих для розуміння ідеологічної і художньої концепції роману «Сагайдачний», окремі книги якого під час написання «Олексія Корнієнка» були вже завершені, а над іншими письменник продовжував трудитись.

По-перше, з «вершка гетьманських діл» Сагайдачного він розглядає всі факти української історії кінця XVI – початку XVII ст. Він ніби перетворюється в Сагайдачного сам і хоча ніде не йде розповідь від першої особи («Я – Сагайдачний»), проте«з тієї вершини» гетьманського становища він не сходить.

По-друге, свій юнацькийфанатизмщодо національної історіїА. Чайковський втілює з середини 70-х років XIX ст. в 20 – 30-і роки XX ст., визначає, що його на той час почування заволоділи вже сучасною молоддю і що «вона підбадьорюється світлими моментами нашої бувальщини і живе надією на сповнення наших самостійницьких ідеалів» [68, с.517].

Слід також пам'ятати, що в 1920 – 30-х роках Галичина була під польсько-шляхетськоювладою і «самостійницькі ідеали» формувалися під впливом національно-визвольної боротьби проти польсько-шляхетського

панування за об'єднання всіх українських земель в єдину державу. Це питання дуже важливе, щоб створити правильну наукову оцінку значення всієї історичної прози письменника, дізнатися, кому і чому вона служила.

Очевидно, не всі думки, приписувані Сагайдачному, мають історичне підґрунтя, є багато переробок, так званої дані ідеологічній моді, ідеологічним панівним настроєм української громадськості, розтерзаної, роз'єднаної, шаткої через суспільно-політичні обставини Галичини. Чайковський був громадянином, патріотом, сином свого народу, вболівав за майбутнє, виношував ідеологічні рецепти. Сучасна ідеологічна «медицина», звичайно, намагається перепроверити і доречність діагнозу, і методи лікування й профілактики духовного здоров'я, і назначені в рецепті ліки, й остаточні наслідки. Доцільно буде все ж дивитись на письменника очима його епохи, а саму епоху оцінювати очима сьогодення.

По-третє, цікавість до української історії не була метою А.Чайковського. Він знаходив такі художні форми, які б живили народну традицію, живо, з емоціями показували «зразкові моменти та одиниці» і заохочували молодь до наслідування. Отже, історична проза А. Чайковського була тісно пов'язана зі своїм часом. Такою художньою формою, що давала б змогу ефективно розв'язувати поставлені задачі, була історична повість. Жанрового визначення роману не було, ним у 20 – 30-х роках на Галичині не керувалися.

Варто також звернути увагу на думки письменника з приводу природи і різновиду жанру історичної повісті.

На думку А. Чайковського є два види історичних повістей і оповідань: одні зображають історичну добу з видуманими героями, інші зображають і добу, і історичних постатей [68, с.518].

Він надавав перевагу історичній повісті другого виду, зображаючи історичну епоху в усіх деталях історичного побуту із зображенням не лише Сагайдачного, а й інших історичних осіб: Памво Беринда, брати Северин і

Дем'ян Наливайки, князі Костянтин і Януш Острозькі, Єлисей Плетенецький, кошові Запорозької Січі та інші.

Протеодразу варто зазначити, що Чайковський більш точний і чіткий у відображенні історичного побуту, ніж історичних постатей. У передмові до історичного оповідання другої половини XVI ст. «Богданко» (1934) про гетьмана запорозьких козаків Богдана Ружинського письменник знову ж таки пояснює читачам, що історична повість та історичне оповідання – ще не повна історія, ще не писана історія. Історик, зазначає автор, використовує збережені джерела, повністю їх аналізує, перевіряє, зіставляє різні свідчення, пов'язує їх з іншими подіями, відстежує обставини, час, спосіб тогочасного людських думокі, зокрема, тих людей, про яких мова йде в джерелах. І лише на основі аналізу пише історичне дослідження, в якому є «лише те, що йому повідали джерела» [84, с.3].

Письменник же, на думку Чайковського, зображаючи людей якогось певного історичного часу в формі оповіді, повісті чи оповідання, також повинен «дуже докладно вивчити й час, про який розповідає, й визначити, чим люди в той час жили, чого хотіли, як думали, як поводитися...». Проте часом, застерігає він, стається, що й джерел із тієї доби мало, та й ті, що збереглися, небагато говорять про людей. Тоді письменник «створює сам собі людей, але ж створює їх так, щоб вони могли історично існувати, або ж описує їх так, що якщо б вони справді жили, то мали б бути саме такі, а не інакші, мали б і своїми думками, й поведінкою, й одягом, й мовою відповідати часам, про які автор веде мову» [84, с.3].

Лише, якщо всі ці умови виконуються, повість, на думку Чайковського, стає історичною.

Андрій Чайковський розрізняв два види художніх творів на історичну тему: твори, в яких описано історичну добу з вигаданими персонажами, і твори, де описано і добу, й історичних персонажів. У його історичній белетристиці є твори одного й другого типів. У повістях «За сестрою» і «На уходах» автор намагався зобразити насамперед історичний колорит, давши

при цьому волю своїй неабиякій фантазії у розбудові фабульних перипетій та в описі героїв.

Історичний нарис «Петро Конашевич-Сагайдачний» Андрія Чайковського – цетак звана післямова роману «Сагайдачний». Ще з дитячихроків, письменник мріяв створити художню картину за часів українського козацтва. У нарисі «Петро Конашевич-Сагайдачний» автор торкається проблеми захисту рідної землі від нападу ворогів, ставить акцент на описі життєвого шляху великого гетьмана, починаючи з важкого дитинства і до вершини його козацької слави. А. Чайковський через багатий запас художніх засобів, внутрішні монологи, характеристику головного героя іншими героями зобразив гетьмана неабияк талановитим, який вірою й правдою служив рідному народові, захищав його національні інтереси, піклувався про культурно-просвітницький розвиток.

Головна ідея багатьох історичних розповідей повторювала політичне життя Галичини: поляки і москалі використовували українців для власної користі, «заманювали» землями, посадами, годували обіцянками про мирне й краще життя, сіяли ворожнечу між ними через поділ на групи й партії (польські, українські, москвофільські), повільно трошили українські народність, культуру, розсіювали віру в себе. Але А. Чайковський вірив у майбутнє свого народу, держави, тому і закликав «користати з ліпшої учительки – історії».

Варто зазначити, що у написанні історичних повістей та роману «Сагайдачний» А. Чайковський керувався не дільки просвітницькими намірами. Важливою спонукою також для письменника була його жага відстояти правду про Запоріжжя, яка фальсифікувалася істориками та літераторами сусідніх народів. У розвідці «Запоріжжя» А. Чайковський писав: «Про Запоріжжя писалося і тепер пишеться на двоякий лад. Польські та московські історики здебільшого, а популярні письменники у повістях і романах представляють Запоріжжя як об'єднання усякої дикої наволочі, яка жила грабунком, на мала у себе ніякого закону, ні моралі і поповняла такі

злочини і варварства, що аж диво, що Господь не покарав їх содомським вогнем. Досить прочитати повість польського письменника Генрика Стенкевича «Огнем і мечем», про один побут польського шляхтича на Січі, щоб не відвернутися з відразою від того препоганого кодла і соромитися тої сторінки нашої історії, в котрій Запорожжя відіграло головну роль»[81, с.366].

Інші ж письменники, керуючись романтичним сентименталізмом, ідеалізують Запорожжя в поезії і прозі, що читача вводить в оману. «Та ні одне, ні друге не доведе до розуміння того, як було справді»[68, с.519].

Наступні твори А. Чайковського, за спостереженнями Стефанії Андрусів, «еволюціонують від вимислених героїв і подій» до творів, «побудованих на реальних подіях минулого з достеменними історичними особами»[1]. Ці особи, якот, головний герой роману «Сагайдачний», теж засвоюють «науку козацтва», без якої вони не були б героями національної історії.

Проза А. Чайковського про ті часи явила «зразки поведінки національної людини»[1] причинила діалог «українця з українською історією»[1], а також, нарешті, залучила до «науки козацтва» сучасників письменника-патріота.

Можемо зробити висновок, що через усю історичну творчість А. Чайковського пролягає селянська тема. Його селянські герої правдиві: це і бідні сироти, і їх кривдники, що доскочили маєтку, зачасти не своєю працею, різні каверзники, що користаються довірливістю щиросердих, милосердих душ. Його історичні твори – документальні пам'ятники народного життя Галичини другої половини XIX – перших десятиліть XX ст. Матеріали, як уже зазначалося, давала адвокатська практика, судові процеси, на яких часом розгорталися живі картини народного життя з маленькими радощами і великим горем, хвилинними втіхами і безкінечними невдачами.

2.2. Мемуаристика та маловідома спадщина Андрія Чайковського

Від часу повернення (правда дуже символічного) в українську літературу, а це сталося 1958 року завдяки виходу у світ у Львові збірки «За сестрою» у впорядкуванні Юрія Мельничука – Андрій Чайковський був і залишається у свідомості нашого загалу як письменник, який писав оповідання і повісті з життя ходачкової шляхти Підгір'я, як автор цікавих творів, насамперед для молоді, з історії Козаччини. Покоління, яке, ще пам'ятало письменника, бо було без перебільшення виховане на його патріотичних творах – маємо на увазі галичан, буковинців, бо в підрадянській Наддніпрянщині він був заборонений, все ж дуже мало знало про його наукову, публіцистичну і мемуарну спадщину [35, с.290]. Про те, щоб бодай щось появилось з цього пласту хоч би під час «хрущовської відлиги», мріяти було важко, а в часи брежневщини – й поготів. Тому молодь, яка цікавилася літературою, до проголошення незалежності України свої знання про творчість А.Чайковського базувала хіба що на збірниках вибраного «За сестрою» (1958) та «Олюнька» (1966). У школі твори письменника не вивчали. А тим часом, як свідчать дані опитувань в Галичині 1920-30-х років, А.Чайковський був для галицької молоді третім за значенням і популярністю письменником – після Т. Шевченка та І.Франка.

Не додало знань щодо маловідомі спадщини письменника започатковане 1992 року зібрання «Творів» А.Чайковського у видавництві «Червона калина». Видання не має навіть вступної статті про життя і громадську діяльність письменника, тут побачили світ знову тільки художні твори А.Чайковського. Тому ставимо собі за завдання ознайомити усіх, хто цікавиться особою Андрія Чайковського, з його громадсько-політичною діяльністю, значним пластом наукової, публіцистичної творчості, епістолярію та мемуаристики, яка мала велике значення для національно-державницького освідомлення українців, не втратила своєї актуальності до

сьогодні, є прикладом високого патріотизму покоління, ідейним провідником якого в Галичині був в першу чергу Франко, а слідом і Чайковський.

Злам 70-х і 80-х років XIX століття для галицької молоді мав особливе значення: заборона вживати українську мову на території Російської імперії (Емський указ 1876 року) змусила наддніпрянських українців посилити контакти з Галичиною, розвивати тут вогнище культури, яке мало поширитися на всі українські етнографічні землі. На формування світогляду ровесників І. Франка, до яких належав і А.Чайковський, великий вплив мала діяльність М.Драгоманова, який з Женеві дуже уважно слідкував за ситуацією на українському материку і намагався впливати на громадсько-політичну і літературну ситуацію в Галичині [25]. Соціалістичні процеси, проникнення в середовище молоді новітніх ідей, певний вплив народництва через зв'язки з Наддніпрянщиною зумовили формування нової генерації української молоді. За словами Є.Маланюка, це був час всевладного, майже релігійного панування доктрини позитивізму, раціоналізму, соціалізму й анархізму, а Прудон, Маркс, Бакунін були визначні апостоли й незахитані божища.

Соціологічний дарвінізм з його мирною еволюцією, фактичне обожнення так званого поступу перероджували природній патріотизм у неприродню «класову свідомість», а «символ віри» зводився до майже абсурдних тез:

- 1) космополітизм у політиці;
- 2) натуралізм у штуці;
- 3) атеїзм у релігії[63, с.271].

До переходу на чисто національні позиції і ревізію соціалістичних теорій Франка спонукало:

– розуміння, що під народницьким і пролетарськими гаслами в Галичині ховаються власні національні інтереси росіян і поляків. Потерпіла «банкрутство» теорія «общерусизму на українським ґрунті» і Драгоманов, що

позиціонував себе в першій лінії росіянином, а лише потім українцем, перший упав його жертвою;

– неможливість у марксистів та їх наслідувачів поєднати соціальні і національні поняття. Якщо національне питання для державних націй практично не стояло, то чи могли великі патріоти свого народу, кинути цей народ, керуючись сумнівними і часто нелогічними соціалістичними теоріями? Пізніше Франко це означить так: «...в інтернаціональних справах, як соціалізм, здорові органічні парості можуть у кожному краї виростати лише з виразного національного ґрунту. Саме тоді вони перестають бути сірою теорією, зробляться цвітучою дійсністю» [65, с. 75].

Таким було тло, на якому формувався світогляд провідників української молоді, а всі ці ідеї прямо чи опосередковано мали великий вплив на їхнє оточення. Андрій Чайковський брав активну участь у студентському житті, обирався головою студентського товариства «Дружній лихвар», був одним із засновників «Кружка правників».

У січні 1882 року як резервовий старшина А. Чайковський отримав повістку і був мобілізований до військового контингенту, скерованого придушити повстання в Боснії. Саме спогади про цю країну стануть першим літературним твором А. Чайковського, написаним цікаво і пізнавально.

Повернувшись з війська і заощадивши трохи грошей, А. Чайковський закінчив судову практику в Самборі, склав суддівський іспит, захистив докторат з права і став оборонцем у народних справах. Він розпочинає власну судову практику, близько знайомиться з життям простих людей і публікує у «Ділі» свою дослідницьку статтю «Причини зубожілості наших селян і міщан через судівництво» (1888), на матеріалах якої пізніше напише оповідання «Образ гонору», що його високо оцінив І. Франко.

Отже, з цього року можна вести відлік наукової праці А. Чайковського в галузі свого фаху – юриспруденції, яку пізніше практично повністю витіснить літературна творчість.

До наукового доробку А.Чайковського належить згадана вище стаття «Причини зубожілості наших селян..» (1888), «Процес Ісуса Христа» (1893) та «Про старинний грецький процес кримінальний» (1897). Усі три статті на юридичну тематику є для нас цікаві і не втратили свого пізнавального значення. Перша розвідка – це аналіз недосконалості австрійського судівництва, що мало серйозні негативні аспекти:

- через заплутаність і судові витрати на процес незалежний позивач може навіть розоритися;
- недоліки першого знецінюють сам закон, людям не вигідно розпочинати навіть дрібний процес [62].

Ці причини автор формулює так: «Покутне писарство, негідності в конституції книг ґрунтових, недостатки в судівництві повітовім, як в справах спірних так і неспірних, невідповідності процесу дрібного, занедбування закону о п'янстві і закону проти лихви, шкідливість карних процесів оскорбу чести, теперішній спосіб побирання оплат судових доручень – ось де нещастя нашого народу і причини його убожества. Коли би бодай ті причини усунути, тоді навіть, коли все інше буде рівне – *caeterisparibus* (лат. – коли все інше буде рівне) наших лихих дотеперішніх відносин економічних, життє-буттє нашого хлібороба було би, як то кажуть півбідди»[62].

Ця ґрунтовна розвідка, яка складається зі вступу і двох частин: «Попутне писарство» і «Книги ґрунтові», надрукована аж у п'яти числах «Діла» в грудні 1888 року і може служити нам за зразок дослідів над тодішнім австрійським правом, чинним у Галичині.

Стаття «Про старинний грецький процес кримінальний» побачила світ у «Часописі правничій», яку редагував директор Кость Левицький і яка була серійним виданням Наукового товариства імені Шевченка. Це вельми цікава спроба простудіювати грецьке право, якого не знають навіть фахові юристи, оскільки підставою правової науки в університетах є право римське. Вказана причина пов'язана не з нижчою культурою греків (грецька культура, як відомо, переважала римську), а насамперед тому, що не збереглося правових

документів давньої Еллади, тоді коли маємо римські інституції, пандекти і Юстиніянський кодекс. Автор робить висновок, що за одиноке джерело служать витяги з бесід і розправ греків, однак лише остільки, скільки в них є точно наведені правні принципи[55, с.25]. Для своїх студій А.Чайковський використовував твори ораторів Демосфена, Лезіяса, Есхіна, Дінарха, Ізократа та ін., реторів Деметріоса, Асклепіяда, Аполіодора і ін. Причому справедливо вважає, що твори ораторів є джерелом права, бо вони, виголошуючи своє слово у суді, musiли під загрозою смертної кари правильно приводити приписи.

Дуже цінною для нас є ґрунтовна юридична розвідка «Процес Ісуса Христа». Перше задокументоване свідчення про те, що А.Чайковський працює над темою, є в листі до І. Белея від 26 березня 1893 року «Єще в тім тижни пришлю Тобі до фейлетону «Діла» мій відчит під заголовком: «Процес Ісуса Христа». Предмет досить займаючий, бо не то що опертий на Євангеліях, але ще представляє в головних нормах старожидівську процедуру»[79]. Далі просить помістити студію під час великого посту, бо тема дуже доречна. Та, очевидно, автор не був задоволений написаним варіантом, бо надіслав працю І. Белеєві для публікації в «Ділі» аж через два роки, 31 березня 1895 року. Автор хотів відчитати студію на зборах Бережанського «Бояна», однак радник Кашевко не дозволив йому цього зробити, мотивуючи «що якби о тім довідався намісник або митрополит, що такий радикал як Чайковський такі річи читав, то «Бояна» певно би розв'язали». У цьому листі є свідчення, котре варто тут навести: «Я читав тое одному з найліпших тутешніх теологів і він мені сказав, що нема нічого против віри.

Тою матерією ніхто з Русинів єще не займався, тому гадаю, що вона буде інтересна»[79].

У цитованих листах є ще дві цікаві думки. Перша з них напевно пояснить факт, чому А.Чайковський затримав публікацію розвідки аж на два роки. Врешті, це свідчить і про сам процес чи методи творчості

А. Чайковського. Мова йде про те, що, швидко пишучи, він водночас обдумує задум упродовж тривалого часу. Ось його свідчення: «..у мене вправді написане йде дуже скоро, але заки обдумаю цілий плян, то триває цілими роками. Чи повіриш, що мій «Образ гонору» виколоювався в моїй голові щонайменше чотири роки? Так само над «Споминами» що бодай 6 років думав»[79].

Отже, якщо не друкував, то ще довго обдумував повніший варіант. А друга заувага стосується пізньої появи першої публікації – ще через два роки у Тернополі. У другому цитованому вище листі до І.Белея є таке прохання: «Коли видрукуєш, то зладь мені відбитку на 300 примірників на мій кошт і пришли мені її».

Окрема відбитка очевидно так і не побачила світу – навіть «Спомини з-перед десяти літ» як окрему книжку І.Белей друкував понад три роки, що обурювало А. Чайковського і на що він скаржився в листі до О. Маковея від 2 липня 1897 року. Правда, у «Ділі» праця А. Чайковського з'явилася швидко – перша публікація була в числі за 27 березня (5 квітня), а остання, четверта подача, з'явилася, 30 березня (11 квітня) 1895 року. Але вихід у світ «Процесу Ісуса Христа» окремою книжкою з певних причин (І. Белей був справді неймовірно обтяжений виданням самого щоденника) затримався ще на два роки.

Історія виходу у світ студії окремим виданням достоту цікава. Переїжджаючи через Тернопіль, А. Чайковський, який попри свою прихильність до радикального руху, завжди був глибоко віруючою людиною, дізнався, що тернопільські українці збирають кошти на парохіяльний собор. Він захотів долучитися до цієї справи. Тому передав право «Комітетові будови нової парохіяльної держави в Тернополі» видати розвідку, яка друкувалася в фейлетоні «Діла», призначаючи увесь чистий дохід на примноження фондів задуманої будови»[18, с.6-8].

Ось як формулює автор своє дослідження: «Предмет сеї відки єсть головною підставою нашої християнської віри і яко такий належить

передовсім до теології. Однак можна його предрозставити з становиська юридичного яко внішний об'яв, котрий догматів церкви християнської в нічим не нарушає. Отже, полишаючи квестії догматичні церквам і священикам, обговорюючи сей вікопомний процес Ісуса Христа з становиська юридичного, хоч яко християнин не відступився в нічим від засад християнської віри і беру Євангелія як жерела автентичні і неспоримі. І коли ся розвідка не викличе того релігійного зворушення, якого дізнаємо, читаючи страсні Євангелія, то причина лежить в тім, що се пише не теолог, лиш юрист, котрий мусить числитися з процесом яко з об'явом внішнім»[18, с.6-8].

Ця розвідка, написана на підставі Святого Письма, Страсних Євангелій, праць Ернеста Ренана і деяких теологічних творів, є досить логічним обґрунтуванням правової вакханалії тих, хто хотів розправитися з Ісусом Христом з причин цілком ідеологічного характеру і що ніякого правового процесу над ним не було. Вважаємо, що це дуже цінне дослідження нашого письменника і правознавця має бути перевиданим. Розвідка оригінальна, оскільки ніхто з українців ніколи не розглядав Святого Письма під таким кутом зору.

Окремою книжечкою (16 с.) у 1905 році вийшла його популярна праця «Що кожному знати треба про загальне, рівне, без посередне і тайне право голосування». Вже зі самої назви ясно, що її можна означити як популярну брошуру з умовної серії «Юридичні знання – кожному».

Публіцистична спадщина А.Чайковського, на наш погляд, – найменше вивчений бік його творчості. До неї можна зарахувати окремі книжечки «Дещо про алкоголь», що вийшли як ч. 743 у видавництві «Просвіта». Втрутився А.Чайковський у полеміку, чи греко-католицькі священики мають приймати цілібат. У Станиславові без зазначеного року видання вийшла його брошурка «Жонате чи безженне священство» [81, с. 366-388] у відповідь на брошуру безженного священика «Жонатий клир, а безженство клиру» (1924). Для вивчення цієї грані таланту А.Чайковського необхідно опрацювати якраз

цей найскладніший розділ його майбутньої бібліографії – публіцистику, розкидану по різних періодичних виданнях, включаючи і часів Визвольних змагань за час його урядування на посаді повітового комісара ЗУНР у Самборі.

Для істориків особливе значення має мемуарна частина спадщини А.Чайковського. Сюди належить його перший літературний твір «Спомини з-перед десяти літ» (1893-1894), мемуари «Чорні рядки» (Львів, 1930), цінні спомини «Як формовано Січових стрільців на Самбірщині»[34, с. 13-14], «Як то було при народинах «Діла» (Діло.- 1928.- N 10), низка згадок про галицький театр, його діячів тощо.

«Спомини з-перед десяти літ», хоч написані понад 100 років тому, є на сьогодні дуже актуальним твором, який дає нам певний ключ до розуміння сьогоднішніх подій на теренах колишньої Югославії. Показуючи усю безглуздість свого перебування в поневоленій країні, А.Чайковський старається якомога більше дізнатися про неї та її народ. Не дивно, що після виходу окремих розділів «Споминів» у газеті «Діло» (1893) ними зацікавилась громадськість. У життєписі, який А.Чайковський написав на замовлення «Просвіти», про це він згадує так: «Зацікавився ними Іван Франко і признав їм літературну вартість. Стрінувши мене у Львові на Ринку під каменицею «Просвіти», заохочував мене писати далі. Ця хвала і заохота такої міри письменника, як Іван Франко, пхнула мене між письменників». У мистецьких колах А.Чайковський навіть жартував, що його першим літературним твором були не оповідання чи повість, а мемуари[64, с.80].

У «Споминах з-перед десяти літ» дуже добре поєднується таланти А.Чайковського і як дослідника-народознавця, і як письменника. Очевидно, саме це й мав на увазі І.Франко, коли спонукав його не покидати пера. Бо навіть детальний опис армійського побуту, стосунки з підлеглими рядовиками дають нам можливість для роздумів над теперішнім станом виховного процесу в наших Збройних Силах. Вельми повчальний і багатий матеріал подав автор у розділі про національного героя на Балканах Стояна

Ковачевича. Але найсильніше з мистецького боку, на наш погляд, виписані останні розділи мемуарів «Standrecht» (закони воєнного часу) та «Христос Воскрес».

Ніякими філантропічними намірами не можна виправдати дії окупанта, який нищить тих, хто не хоче змиритися з окупацією як фактом. Тому у розділі «Standrecht» показано не лише фарс самого польового суду, який скликали хіба для того, щоб оголосити наперед складений вирок смерті, мужність 19-річного юнака, поведінка якого перед смертю може викликати велику повагу і захоплення. Уважне прочитання цього твору ще раз підтверджує відому істину – будь-яке втручання ззовні спричиняє до трагедії народу, який споконвіків живе на своїй землі.

«Спомини з-перед десяти літ» – одна з найрідкісніших книжок з усіх творів А.Чайковського, бо до нашого часу дійшли лише її лічені примірники. У книгозбірні Степана Ковалишина зберігається унікальний примірник книжки з дарчим написом Андрееві Шептицькому:

*Високопреосвященному Митрополитові
Кир Андрею в доказ глибокої преданости*

Автор

А у Львівській науковій бібліотеці ім. В.Стефаника НАН України єдиний примірник цієї книжки є лише у фонді академіка Михайла Возняка. Тільки один примірник видання зберігся у Відділі україніки Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка.

Перебуваючи в Боснії і Герцеговині А.Чайковський не вів щоденника, як не вів його й під час свого урядування на посаді повітового комісара ЗУНР. Та саме з Балкан він написав до Дем'яна Гладилевича, брата своєї нареченої Наталії, багато листів. На жаль, як про це свідчить А. Чайковський у листі до М. Павлика від 20 січня 1894 року, Д. Гладилевич спалив їх під час загрози поліційної ревізії у зв'язку з процесом Ольги Грабар, нагінкою проти

галицьких москвофілів, зокрема Івана Наумовича, і справою села Гнилички на Тернопільщині 1882 року.

Проте навіть та частина епістолярію, яка збереглася, дуже цікава, а її публікація відкриє не тільки нові грані таланту А. Чайковського, додасть багато до суспільно-політичних відносин у Галичині – письменник листувався з такими визначними діячами культури і науки як Володимир Охримович, Василь Стефаник, Володимир Левицький, Іван Франко, Кирило Студинський, Стефан Томашівський та багато інших, низкою громадських організацій і установ краю.

Вершиною мемуаристики А. Чайковського, а, власне, тим твором, який найбільше не вписувався у більшовицьке трактування історичного процесу періоду світового катаклізму, коли на руїнах імперії виникали незалежні держави, є його знамениті «Чорні рядки» [86, с.263] – спомини за час від 1 листопада 1918 року до 13 травня 1919 року.

Мемуаристика А. Чайковського – одна з найцінніших сторінок спадщини письменника, а її публікація наснажить нас не тільки новими знаннями, допоможе краще зрозуміти епоху, додаючи практично невідомі деталі про тогочасні події, цінні штрихи до портретів низки провідних політичних і військових діячів того періоду, але і дасть можливість об'єктивніше оцінювати свої вчинки і в минулому і сьогодні. Лише за це заслуга А. Чайковського як політичного і громадського діяча та мемуариста для нас величезна.

Звернімо увагу ще на невідому практично нікому брошуру письменника «До українських жовнів моє дружнє послання», що побачила світ у Самборі взимку – на початку весни 1919 року як додаток до газети «Наддністрянські Вісти» накладом три тисячі примірників і призначалася для вояків Української Галицької Армії. Її мета – пояснити селянським дітям, за що вони воюють, мерзнуть і гинуть на фронті і чому українці мусять мати власну державу. Ця брошура була своєрідним антидотом, протиотрутою

проти шаленої польської пропаганди, спрямованої на розклад УГА, а основні засади не втратили актуальності й досі.

Перелічені мемуарні та публіцистичні матеріали, листування, «Процес Ісуса Христа», віднайдена в Центральному державному історичному архіві України у Львові автобіографія «Мій життєпис», написана в Коломиї 17 січня 1926 року на замовлення відділу товариства «Просвіта», окремі автобіографічні оповідання, які спостерігаємо у збірнику творів письменника, спогадів про нього, на наш погляд, зможуть розкрити А.Чайковського як одного з чільних представників українського національного руху кінця ХІХ – першої третини ХХ ст..

2.3. Образ ходоцької шляхти у творчості А. Чайковського

Чайковський описував в творах речі та людей такими, якими вони дійсно були. «Я рішився в своїх працях не виходити ні на крок поза межі тих обставин, які мені добре знайомі. Зі сфери аристократичної не напишу нічого, бо її зовсім не знаю, хіба з читання, а такого мені не вистачає. Мушу мати бачення безпосереднє, а не позичане»[76].

Очевидно, І. Франко, О. Маковей не поділяли таких поглядів на реалізм, на мету письменника, закликали Чайковського виходити поза сферу точного факту, переконували в тому, що «не у всякім же житті треба брати самому участь, щоб його знати»[40, с.5]. Маковей давав пораду, що причину можна встановити за наслідками, на основі знання людської логіки і душі, що повістяр – не фотограф, а маляр, і що всупереч деклараціям А. Чайковський деколи виступає «лише маляром, що придумує ідею образу і спосіб, як його найкраще створити і змалювати», і що, описуючи 40 – 50-і роки, ніяк не міг ні бачити їх, ні фотографувати, як стверджує Чайковський.

Велику популярність принесли письменнику твори, в яких описувалось життя дрібної шляхти. Андрій Чайковський вибрав собі спеціальністю життя так званої «ходоцької шляхти», яка від звичайного селянства відрізняється

лише шляхетною пихатістю та бундючністю. Твори Чайковського дають багато цікавих спостережень з того тісенького, маловідомого світу, який являє собою ходачкова шляхта.

Найперші твори цього тематичного циклу «Олюнька» (1895) та «В чужім гнізді» (1896) викликали як схвальні відгуки Маковея, Франка, так і серйозну критику про ступені розвитку письменницького таланту А. Чайковського. Заохочений до праці думкою Івана Франка, підтриманий його похвалою та порадами, А. Чайковський багато зі своїх творів присвятив висвітленню взаєностосунків у середовищі дрібношляхетської верстви західноукраїнського регіону. Також його перу належать такі твори, в яких простежується безліч етнографічних матеріалів сучасного авторові періоду. Лише з життя ходачкової шляхти він написав дві великі трилогії («Олюнька» – 1895, «В чужім гнізді» – 1896, «Малолітній» – 1919; «Своїми силами» – 1902, «З ласки родини» – 1910, «Панич» – 1921).

Традиційно-побутова культура є одним з основних складників процесу розвитку нації і виконує важливі суспільні функції. Деякі культурні особливості сприяють ідентифікації людської спільноти за етнічною чи соціальною ознаками, впливають на рівень збереження їхньої самобутності та внутрішньої консолідації [90, с.5-16]. Через окремі елементи культури та побуту як окремий соціальний прошарок у різних регіонах України вирізнялася дрібна (дрібнопомісна, ходачкова, малоземельна, околична) шляхта.

Письменник і сам походив із самбірської «околичної шляхти» і доніс читачам її психологію, побут, все виплекане на свідомості свого упривілейованого становища, своєї «шляхетської виокремленості», але, після скасування в 1848 р. панщини, вона не змогла утримати те становище і «поволі зливалася з мужицькою масою» [42, с.12].

Події в одній із перших повістей А. Чайковського «Олюнька» розгортаються наприкінці літа 1856 року. Все відбувається у наддністрянському селі Пишнівці, що «на дві милі нижче Самбора», та сама

Гординя, де пройшли дитячі роки автора. У перших рядках повісті Чайковський звертає нашу увагу на визначальну рису цього села: «воно поділяється на дві окремі адміністративні громади: на шляхетську, яка зветься Закуття, і хлопську (рустикальну). Свою розповідь автор пов'язує з першою, шляхетською, громадою, бо добре знав її історію й побут, він сам був вихідцем із малоземельної шляхти. Необхідно зазначити, що Гординя не було єдиним таким селом у наддністрянській околиці: «Прикарпатська ходачкова шляхта проживала компактно групами в багатьох селах, становлячи її велику, а подекуди й переважну частину в сучасній Самбірщині, Старосамбірщині, Турківщині, Дрогобиччині, Сколівщині, далі – у східних районах Прикарпаття, території нинішньої Івано-Франківської обл. аж за Коломию» [12, с. 100]. Жителі шляхетських сіл унаслідок покращеного соціально-політичного та економічного становища збагатили свій побут характерними рисами, які були притаманні тільки цій шляхті і кардинально різнилися від селянських.

Тобто світ, який зображав А. Чайковський, не був аж такий тісний, як на цьому наголошував С. Єфремов у тезі: твори письменника «дають багато цікавих спостережень з того тісенького, маловідомого світу, який являє собою ходачкова шляхта» [20, с. 518].

Здавна проживаючи в селі, ходачкова шляхта, як і решта селян, спочатку займалася скотарством та землеробством. До середини XVII століття шляхтичі не відрізнялись суттєво від селян за матеріальним становищем та мали в Галичині деякі привілеї (володіли землею і мали право голосу, не відробляли панщини та інших повинностей), однак в епоху Австро-Угорської імперії вони вже аж ніяк не впливали на політичне життя суспільства, хоча й вирізнялися в особний соціальний прошарок деякими елементами міжособистісних стосунків, мовлення, побуту [21].

На виокремленості пишнівцецької шляхти Чайковський звертає нашу увагу буквально з самого початку твору «Олюнька». Вона не просто має свою громаду, а ще й уряд: «на Закутті начальникує префект з асесорами, а в

громаді рустикальній – звичайний віт із присяжними». Важливо: шляхта номінувала обидві посади уряду не українськими термінами: префект від лат. *praefectus* – начальник, асесор «член громадської ради» – лат. *assessor*, від *assideo* – засідаю. Це було зроблено з метою акцентування своєї незалежності та окремоті. Члени обох громад намагалися не траплятися на очі одні одним ні в церкві (стояли по різні боки), ні в школі, ні навіть у корчмі, навіть мали власних музик (він грав на басі у шляхетській капелі – с. 194); проживали вони по різні боки села, а якщо випадало, що хлоп жив поруч із шляхтичем, то, навіть якби він був і багатший, мусив від того докладно відгородитися: У цілім Закутті мешкав один-однісінький хлоп Ябчак Іван. Однак загорода Ябчака була відділена від усіх шляхетських осідків так, що навіть мусив через свій город зробити собі власну вулицю, щоб з сусідами не сходитися. Проте шляхетський титул значив дуже багато, навіть безхатки і нероби, які жили в своє задоволення і тільки за великої потреби наймалися на кілька днів роботи до багатого шляхтича, не переставали бути шляхтичами. Ябчакові ж було відказано в опіці над Олюнькою лише за причини, що не годиться, щоб «шляхетська кров валялася по хлопських припічках».

Досить часто шляхта не відрізнялася від «простого народу» своїм одягом, проте іноді, особливо в заможних селах, намагалися виділитися. Одяг шляхтичів в чомусь уподібнював панський. До прикладу, жінки одягали «крамські строкаті спідниці, кацабайки, а на голові хустки, зав'язані під бороду» поверх коси, обв'язаної «на міщанський лад ззаду голови в коліща», чоловіки-закуттяни носили «капоти сурдутового крою, хоч би й з полотна, кашкети, тобто шапки з дашками, схожі дещо на російські, хіба що вужчі дном, де-де рогатівки крою кілінського, взимку – низенькі баранячі шапки, «пасові чоботи», такі, що халяви шиті по боках на лад німецьких штіфлів», – с. 98).

Чайковський фрагментарно описує вбрання шляхти. Чоловіки одягалися «... в сиву сукняну густо зібрану позаду капоту-чумарку, штани, камізолю, шляхетський кашкет, пасові чоботи». Головним компонентом

чоловічого поясного одягу в XIX–XX ст. були штани. Серед шляхетського населення досить рано увійшли в побут суконні штани міського покрою до паска. У деяких селах Тернопільщини була поширена приповідка: «Шляхтич різниться від хлопа тим, що носить полотняні штани на паску, а хлопа на очкурі»[58, с. 237]. Інколи шляхтичі переймали польську моду в одязі, одягаючи чумарку з петлями, довгу камізолу, на зразок жупана, шовковий пояс, конфедератку із чотирма рогами, що викликало глузування з боку навколишнього селянства. Жіноче вбрання складалося з шовкової строкатої спідниці, кафтаніка, кацабайки, спеціального чепчика. Із прикрас згадують «золоті ковтки, велика золота брошка з коралом під шию, кільканадцять низок великих коралів»[58, с.237].

Характерними компонентами жіночого та чоловічого строїв були головні убори, що включали також і зачіску. Жінки гладко зачісували волосся, а косу обв'язували на міщанський лад ззаду голови колом. Йдучи до церкви, або при яким більшому святі, голову покривали великими хустками так, що вони зсувалися нижче плечей і затримувалися лиш на раменах. У с. Витвиця Долинського р-ну Івано-Франківської обл. селянки та шляхтянки різнилися головними уборами: перші носили на голові рантухи (намітки. – О. В.), а другі – хустки. Одного разу жінки вчинили таку бійку біля церкви, що рантухи і хустки лежали в болоті, бо одна із селянок пов'язала голову хусткою.[85, с.78].

У XIX – на початку XX ст. тканину для виготовлення одягу шляхтичі виготовляли власноруч із лляного, конопляного та вовняного прядива на саморобних ткацьких верстатах. Із розвитком капіталістичних відносин з'явилося багато дешевої тканини, що призвело до поступового занепаду домашнього ткацтва. У шляхетському вбранні дедалі більше речей почали виготовляти з купованих фабричних матеріалів, які практично по всій Україні називали крамом. У крамницях купували сиве сукно для виготовлення чоловічого одягу, шкіру для чобіт, головні убори.

Околична шляхта суттєво не відрізнялась у сфері духовної культури: звичаї були подібними до селянських, до прикладу родильні, весільні та поховальні звичаї, а також календарні обряди. Тільки деякі факти вказують на відмінності між цими соціальними групами. Так, у повісті «У чужому гнізді» автор докладно описує святвечірні звичаї в панському маєтку та вдома в самої шляхти, які не різняться з селянськими: розстелено сіно на столі під скатертиною та по долівці, встановлено снопик вівса на покуті, приготовлено за шляхетським звичаєм дев'ять страв: пшеницю (кутя), борщ з ушками, картопляні вареники з грибною підливою, рибу, голубці тощо; після вечері всі співають колядок [86, с.112].

Проте існував чітко сформований «синдром» шляхетства щодо шлюбно-сімейних відносин. Вважаючи себе вищими за селян, представники шляхти намагалися зберегти свою кастову замкнутість, укладаючи шлюби тільки між особами своєї соціальної групи. Про подружнє життя шляхтянки та простого хлопа чи шляхтича з жінкою-хлоп'янкою не могло бути навіть мови: «А якщо коли траплялося, що шляхтянка віддалася за хлопа, то вже їй не показуватися на вулицю Закуття, бо навіть і строю шляхетського мусила зректися, а то, либонь, подерли б капоту з такого шляхтича, котрий оженився б з хлопкою – с. 99).

Кожна громада мала свої прізвиська: хлопи називали шляхтичів макогонами (бо бляшанки для шляхетських дипломів схожі на макогони), а шляхтичі хлопів – мурґами з чорним піднебінням (мурий – 1) темно-сірий чи сіро-бурий (про масть); 2) брунатий, із ластовинням (про обличчя) [59 IV, с. 829]. Звернімо увагу, що ґрунтуються ці прізвиська на так званих асоціаціях, і одне жорстокіше іншого.

Боротьба двох громад починалася тільки під час спільної загрози – перед конокрадом, злодієм чи стихійною напастю (коли спіймали злодія на хлопсько-шляхетській території, тоді поступали зовсім солідарно – с. 162).

У повісті простежуємо підтвердження обстоюваної теперішніми дослідниками [12, с. 101] думки, що в кінці XIX століття галицька ходачкова

шляхта, матеріальним становищем ніяк не відрізнялась від селян і вела такий самий спосіб життя (поралася, навіть маючи наймитів – «парубків» – по господарству, обробляла землю, могла найматися на сезонні роботи до двору дідича чи заможніших шляхтичів, діти шляхтичів тільки взимку ходили до школи, а навесні та восени пасли худобу та безріг «свиней») та була досить закритим станом, усередині якого поважали почуття обраності та плекали пам'ять про колишні привілеї. Про це говорить як мовлення автора, якого не можна звинуватити у симпатіях до шляхти, так і героїв твору – шляхтичів-закуттян. До прикладу, найавторитетніший і найповажніший з-посеред них Шевко, вислухавши побажання старого Лукаша щодо майбутнього заміжжя Олюньки, говорить: Та, кажу вам, сусіде, нема як шляхтич на своїм загоні! Хоч тепер хочуть нас зрівняти з хлопом, до війська нас беруть, але все-таки що шляхтич, то не хлоп! Ніхто йому не сміє сказати: «Уступися, посунься!..» А в шкіру як б'ють, то на дивані... Але шляхтич мусить бути правдивий і тямити те, що він шляхтич, що його батьки заледве королеві кланялися та ще воювати вміли» – (с. 149).

У зведенні житла дрібна шляхта практично нічим не відрізнялася від звичайних селян, маючи, як і скрізь по Україні, однокімнатні або двокімнатні хати із сіньми і коморою, критими соломою або гонтою. Траплялися лише деякі відмінності в їхньому житлобудуванні. Один із документів презентує шляхетське житло середини ХІХ ст. Із сіней ліворуч можна було увійти до пекарні, а звідтіля – до алькира і комірчини. По другій стороні була кімната із дерев'яним помостом для гостей і знову просторий алькир. До хати заходили через ганок, до половини закритий на ясеневих шестигранних стовпах. Хата була крита соломою, а над нею пишався високий, вибілений димар. Вікна на два крила були гарно оковані. Шляхетська хата відрізнялася від селянської тим, що мала спереду ганок та більші вікна, і димар [88, с.151].

Типовим був інтер'єр шляхетського помешкання. Тут, як і по всій Україні, приміщення поділялося на вогнище, місце для споживання їжі та місце для снання: з одного боку вхідних дверей розміщувалася велика піч, за

нею в найтеплішій частині – ліжка; з другого боку від дверей – мисник, по діагоналі від печі на покуті – стіл, а над ним – ікони. Серед хатніх меблів А. Чайковський називає велике ліжка, стіл, лавки, кілька крісел. Для освітлення приміщення використовували сухі скіпки, які палили при печі, від чого в хаті було і світло, і тепло. Обидві житлові кімнати обігрівала одна піч, поставлена з дністрових камінчиків. У пекарні стояла велика глиняна піч з припічком і запічком, де могла зручно спати одна людина [85].

Жителі шляхетських сіл будівництво проводили без плану. Кожен на своїй ділянці землі облаштовував господарство на свій розсуд, але завжди враховував рельєф, природні умови. Зазвичай, двір був великим, зі значною кількістю господарських будівель, необхідних для повноцінного господарювання: шпихлір, стодола, комора. Описуючи просторе обійстя заможного шляхтича, А. Чайковський зазначає, що навпроти хати встановлювали високого журавля при криниці, біля якої лежав довгий жолоб для напування худоби. Також навпроти хати було розміщено високу стайню, поділену на декілька частин: для коней, рогатої худоби та безрог (свиней). В окремій частині були: засік на сіно і тік, гладко убитий на січкарню, і обрік. Перпендикулярно до стайні стояла велика стодола з трьома засіками і двома токами. Навпроти стодоли стояли два великих обороги на грубих дубових стовпах. У коморі, крім зимової одежі, можна було зберігати різноманітне добро: борошно, крупу, квасолю, горох, боби, масло і сир, сметану і солонину. Біля хати – садок, пасіка. Садиба була досить ошатною: огорожена високим плотом, хату вибілено зверху і всередині, вікна і двері обведено смугою сивої глини. Ворота і хвіртки виплетені з верболозу. Досить часто шляхтянки виділяли частину подвір'я перед вікнами і висаджували там багато квітів [85].

Перебуваючи в однакових соціально-економічних умовах, ходачкова шляхта харчувалася практично тією ж їжею, що й селяни: присмажену на маслі картоплю, борщ, вареники, пшоняну кашу, молоко, сметану, солонину. Деякі відмінності були пов'язані з рівнем багатства господарів. Коли

шляхтич Тучко приїхав на знайомство до Тачинських, то господиня спочатку частувала його кавою, а «потім понаставляла на столі всячини: білого хліба, масла, меду в кришках». Господарі хотіли показати, що «вони не якінебудь шляхетки, а люди заможні, багатирі, і всього у них з достатком». Проте навіть на свята «по шляхетському звичаю їли всі з одної великої миски деревляними ложками»[85].

Інколи А. Чайковський подає докладний опис приготування їжі. Зокрема, пропонуємо один такий приклад: необхідно накришити зеленої цибулі, перем'яти із сиром, посолити і залити сметаною[84, с.93].

На свята на столі в шляхти з'являлася ковбаса, капуста із солониною, пироги, голубці тощо. Під час частування горілкою шляхтичі користувалися одною на всіх чаркою. Але випадків, щоб хтось вимив чарку чи склянку після когось, не було, бо це вважалося образою шляхетської гідності. У кінці ХІХ ст. святкова трапеза, зазвичай, завершувалася чаюванням. Для цього господиня заносила до хати горщик кип'яченої води, ставила склянки, цукор, і всі запивали окропок, тобто гарячу воду з гараком (ромом) [85, с.177-178].

Соціальний статус шляхти, як вже зазначалося, був вищий від хлопського, часом навіть запобігання перед нею засвідчують ті, хто в силу своєї професійної діяльності має справу з обома громадами: Значить вибили, то й пропало... Го-го! Розумна шляхта, – каже жандарм [86, с.165]; Ну, а від чого ж вони шляхта? – додав Янкель. – Якби то були зробили хлопи, всіх би їх половив жандарм на гарячому вчинку [86, с.166]; Священик поводився зі шляхтою дуже обережно, зовсім не так, як з хлопами, хоч волів хлопів, ніж гордих шляхтичів – [86, с.174].

Отож, дане слово мало неабияку силу у шляхетській спільноті; воно було запорукою виконання обіцянки: справжній шляхтич ні в якому разі не мав права відмовитися від нього. Тому в прийнятті серйозних рішень, за якими ніби мали б укладатися офіційні згоди, шляхта могла обійтися без писаря, вистачало лишень одного-двох свідків: Отже, пам'ятайте, панове, добре, що шляхетно уроджена Гелена Лукашева годиться вийти заміж за

шляхетно уродженого Дмитра Полошинського. Дуже часто такі усні угоди закріплювалися почесним – могоричем і вгощанням. З іншої сторони, людям, які мали пошану та громадський авторитет, взагалі не потрібно було ніяких свідків, ось чому старий Луць, віддаючи перед своєю смертю Шевкові свій невеликий спадок, не мав жодних сумнівів, що все буде так, як він того хоче. Шевко дійсно на чисте серце хвилювався за долю Олюньки, хотів, аби стала «доброю шляхтянкою» (с. 210), намагався допомогти їй з майбутнім і був переконаний, що Дмитро то є добра партія для неї. Досвідчений, обережний та до всього прискіпливий, він не припускав, що неабияк помиляється. Проте навіть коли дізнався про всю сутність Дмитрової підлості, попри весь шляхетський гонір, не наважився признатися в цьому (Я того хлопця оглядав на всі боки і так помилився! Я все казав, що в нім добра шляхетська кров пливе, а то була вовча кров... І того мені найбільше жаль» [59 I, с. 319],

До слова, про шляхетський гонір: шляхті дуже залежало на ньому. У творі А. Чайковського є такий уривок. Префект за врятовану під час повені дитину запропонував шляхтичеві Базеві винагороду – орден або ж двадцять п'ять ринських. Базьо вибрав перше, і його вибір був підтриманий схвальним шляхетським вітанням «Віват Базилі!».

Шляхта дуже оберігала власні звичаї й традиції, яких мала багатенько [3, с. 11].. До прикладу – ввічливе ставлення до гостя (шляхта коли кого просить до себе і гостем називає, то не зламає права гостинності – с. 324). Лишень особливі обставини могли змусити справжнього шляхтича порушити традицію гостинності. У повісті – це ганебне поведження Ганни, жінки Олюнчиного опікуна й вуйка, з нещасною сиротою. Коли Ганна під натиском Шемка прийшла до нього на розмову, той «навіть не попросив її сідати за шляхетським звичаєм (с. 228), бо вважав за недостойне вшановувати людей непорядних, хай навіть шляхтичів».

Описуючи події в повісті та її героїв, Андрій Чайковський частіш за все вдається до такого поетичного засобу, як порівняння, причому тримаються

вони, в першу чергу, на суто українських образах та поняттях: Дмитро почервонів, як буряк; невсипущий, як мурашка; окульбачила свого чоловіка, як сліпу кобилу; грубий, як бочілка; легені в нього були, як ковальський міх; боялася, як вогню; сильний, як ведмідь тощо.

Усе вищезазначене засвідчує правильність висновку Л. Сливки, що галицька дрібномаєтна шляхта за походженням була українською: «Ідентичність сімейних, церковно-календарних обрядів, традицій селян та дрібної шляхти засвідчує їх спільне українське походження» [9, с. 17]. Проте важливо і те, що усіма силами шляхтичі намагалися (не без бундючності та пихатості) зберегти соціальні риси шляхетської верстви.

Отож, попри деякі особливості, у звичаєво-обрядових традиціях ходячкової шляхти чітко простежуються приналежність до східного християнського обряду і українська основа. Творчість А. Чайковського дає можливість простежити етнографічні особливості галицької дрібномаєтної шляхти ХІХ-початку ХХ ст. Представники дрібношляхетської верстви вирізнялися як особливий соціальний прошарок. На них мали вплив різні обставини. Їхня відмінність від інших простих хлопів виявлялася в окремих деталях при виготовленні одягу, будівлі житла, у громадській діяльності, а також у родинних відносинах.

Висновки до 2 розділу

Історичні повісті Андрія Чайковського переносить читача в давні часи і знайомлять з життям запорозьких козаків, які боронять свій край від татарських набігів.

Своїми творами А. Чайковський заклав основи західноукраїнської історичної прози і її канон, передовсім козакофільський, який у 30-х роках видавався трохи застарілим, хоч продовжував захоплювати масового читача. Про це захоплення переконливо свідчить той факт, що А. Чайковського назвали «козацьким батьком».

На думку А. Чайковського є два види історичних повістей і оповідань: одні зображають історичну добу з видуманими героями, інші зображають і добу, і історичних постатей.

Він надавав перевагу історичній повісті другого виду, зображаючи історичну епоху в усіх деталях історичного побуту із зображенням не лише Сагайдачного, а й інших історичних осіб: Памво Беринда, брати Северин і Дем'ян Наливайки, князі Костянтин і Януш Острозькі, Єлисей Плетенецький, кошові Запорозької Січі та інші.

Сам письменник походив із самбірської «околичної шляхти» і доніс читачам її психологію, побут, все виплекане на свідомості свого упривілейованого становища, своєї «шляхетської виокремленості», але, після скасування в 1848 р. панщини, вона не змогла утримати те становище і «поволі зливалася з мужицькою масою».

Досить часто шляхта не відрізнялася від «простого народу» своїм одягом, проте іноді, особливо в заможних селах, намагалися виділитися.

Можемо також зробити висновок, що галицька дрібномаєтна шляхта за походженням була українською. Ідентичність сімейних, церковно-календарних обрядів, традицій селян та дрібної шляхти засвідчує їх спільне українське походження.

Отож, попри деякі особливості, у звичаєво-обрядових традиціях ходячкової шляхти чітко простежуються приналежність до східного християнського обряду і українська основа.

Творчість А. Чайковського дає можливість простежити етнографічні особливості галицької дрібномаєтної шляхти ХІХ-початку ХХ ст. Представники дрібношляхетської верстви вирізнялися як окремий соціальний прошарок. На них мали вплив різні обставини. Їхня відмінність від інших простих хлопів виявлялася в окремих деталях при виготовленні одягу, будівлі житла, у громадській діяльності, а також у родинних відносинах.

ВИСНОВКИ

Отож, аналізуючи весь матеріал, можемо зробити наступні висновки.

1. Розкрито феномен А. Чайковського у дискурсі доби ХІХ – початку ХХ століття. Андрій Чайковський досить швидко отримав славу всеукраїнського письменника. Інтелігенції Східної України він був знаний уже в середині 90-х років ХІХ ст. з галицьких періодичних видань, що чудом доходили до Одеси, Києва, Чернігова, продираючись крізь павутиння царської цензури. У журналі «Літературно-науковий вісник» було опубліковано розлогу «літературно-критичну студію» Осипа Маковея «Андрій Чайковський». Тритомна антологія «Вік» (1902) представила українським читачам Наддніпрянщини Андрія Чайковського біо-бібліографічними відомостями про нього і уривком із повісті «Олюнька». З того часу він стає справжнім всеукраїнським письменником, якого знали в Австро-Угорщині й Росії.

Художні твори Андрія Чайковського були неабияк оцінені Іваном Франком, Михайлом Коцюбинським. Його твори видавалися у Станіславі, Львові, Коломиї, Чернівцях, Тернополі, Києві, Харкові, Катеринославі, Празі, Кракові, Відні, у США та Канаді.

Проте Багато часу в Андрія Чайковського забирала адвокатська праця. У ній він досяг справжньої майстерності. Його захисні промови були сповнені добрим гумором, відзначалися знанням юридичних законів, глибокою життєвою логікою та здебільшого досягали своєї мети щодо виправдання його підзахисних. В основному така його праця була безкорисною для селян та в політичних процесах. Ніхто інший так активно, як Андрій Чайковський, не популяризував ідеї народного просвітянського руху, доказуючи власним прикладом, що рідною мовою треба вести справи в судах та установах.

2. Досліджено літературну творчість письменника у літературно-критичних оглядах. Художня спадщина Андрія Чайковського строката й

розмаїта, вона часто ставала об'єктом пильної уваги критиків. Ще сучасники Чайковського відзначали неабиякий мистецький хист молодого письменника.

Сучасні російські критики звинувачують українських письменників-клясиків у націоналізмі та антагонізмі до інших народів, бо в їхніх творах всі поневолювачі та визискувачі українського народу – це поляки, жиди й росіяни. Академік Олександр Білецький відповів на це звинувачення, що така є історична правда, що над українським народом знущалися чужі, а не свої, що пани й орендарі походили з тих народів: так воно було й так воно змальовано в творах українських письменників.

Літературні критики-сучасники А.Чайковського бачили чимало недоліків у його творах, однак не сумнівалися в його письменницькому таланті та патріотизмі. Автор статті-некрологу про життєвий шлях Чайковського, поміщеної в «Новій Зорі» – часописі, де найбільше критикували його твори – зауважив, що саме український патріотизм спонукав письменника присвятити свій талант рідній літературі. Сам А.Чайковський надавав великої ваги власній літературній діяльності (особливо в останній період життя – у 20-30 рр. ХХ ст.)», тому, що його твори користувалися успіхом у читачів, особливо у молоді. Для нього думка читаючого загалу була важливішою за висновки критиків, бо писав А.Чайковський, як він сам зауважив, не «на експорт», не для «світової письменницької скарбниці», а для простих українців». Найбільшою винагородою для Чайковського-письменника було те, що ідеї його творів «потрапили в серця молодого українського покоління» і сприяли національному освідомленню багатьох українців.

3. Досліджено історичну прозу письменника. Історичним романам властиве ототожнення минулого, сучасного і майбутнього часів, підпорядковане наперед заданій меті (знаходження царства небесного або чаші Грааля) було тимчасово подолане за доби Ренесансу, хоча пізніше класицисти звели зазначену проблему в теорію трьох єдностей. Таким чином

була подолана сюжетна однолінійність історичної прози, її синкретизм, проте збережені традиції розповіді зазнали істотного оновлення та конкретизації.

Треба зазначити, що історична проза була справою швидше істориків, ніж письменників, навіть якщо у ній яскраво зображені факти минулого.

Серед різних жанрів новітньої історичної прози, відмінної від традиційної, особливе місце відведено історичному роману, що відзначається різноманітністю тематики, поліфонізмом, суттєвим розширенням хронологічних рамок розповіді, посиленою увагою до внутрішнього світу героїв, до розвитку їхніх характерів часто в екстремальних умовах.

Першу історичну повість – «За сестрою» – А. Чайковський написав у 1907 році, започаткувавши нею творення своєї «козацької епопеї». Цю епопею склали, крім нарисів та роману «Сагайдачний», такі повісті: «Козацька помста» (1910), «Віддячився» (1913), «На уходах» (1921), «З татарської неволі» (1921), «Олексій Корнієнко» (1929), «Сонце заходить» (1930), «Богданко» (1934), «Полковник Михайло Кричевський» (1935), «Украдений син» (1939).

Андрій Чайковський ніколи не залишався осторонь від громадського і політичного життя. Історичне минуле завжди було для нього одним із пріоритетних зацікавлень. Саме тому перипетії історії дуже часто перебувають у центрі його художніх творів.

Героїчні часи історичних творів А. Чайковського мають непересічне значення для творення характеру сучасників, розширення культурно-просвітницьких та ідеологічних горизонтів людности Галичини. На рівні свого часу і вимог культурно-історичного життя західноукраїнських земель у міжвоєнний період письменник заглиблював читача в глибини історії рідного краю, пробуджував національну пам'ять і самосвідомість.

4. Описано також громадську діяльність Андрія Чайковського. Громадську діяльність А. Чайковського в коломийський період його життя можна умовно поділити на кілька напрямків. По-перше, його публічні роздуми (у вигляді публіцистичних статей в українських періодичних

виданнях) над станом і перспективами українського національного руху в Польщі. По-друге, участь у діяльності українських громадських організацій та деяких заходах (ювілейні вечори, концерти тощо), організованих переважно коломийськими українцями. Нарешті, він активно виступав проти «латинізації» греко-католицької церкви в Галичині.

А. Чайковський стає першим головою Українського товариства письменників і журналістів, але очолював його недовго. Він також доволі часто виступав із промовами під час різноманітних концертів та урочистих вечорів. У 1926 р. його обрали головою делегатури Союзу українських адвокатів у Коломиї

Специфічним різновидом громадської діяльності А. Чайковський вважав свою літературну працю, підкреслюючи, що він пише не «на експорт», а «лише для свого любого, дорогого українського народу».

5. Дано характеристику маловідомій спадщині письменника. Мемуаристика та мала проза А.Чайковського – одна з найцінніших сторінок спадщини письменника, а її публікація наснажить нас не тільки новими знаннями, допоможе краще зрозуміти епоху, додаючи практично невідомі деталі про тогочасні події, цінні штрихи до портретів низки провідних політичних і військових діячів того періоду, але і дасть можливість об'єктивніше оцінювати свої вчинки і в минулому і сьогодні. Лише за це заслуга А.Чайковського як політичного і громадського діяча та мемуариста для нас величезна.

На його рахунку, як виявилось, численні статті, листи та промови на політичні, релігійні та просвітницькі теми.

Публіцистична спадщина А.Чайковського, на наш погляд, – найменше вивчений бік його творчості. До неї, наприклад, можна зарахувати окремі книжечки «Дещо про алкоголь», що вийшли як ч. 743 у видавництві «Просвіта».

Вершиною мемуаристики А.Чайковського, а, власне, тим твором, який найбільше не вписувався у більшовицьке трактування історичного процесу

періоду світового катаклізму, коли на руїнах імперії виникали незалежні держави, є його знамениті «Чорні рядки» – спомини за час від 1 листопада 1918 року до 13 травня 1919 року. Глибокого патріотизму А. Чайковського, який аж струменить з «Чорних рядків», не могли пробачити йому ідеологічні охоронці більшовицького режиму. Робилося все, щоб народ забув письменника-патріота.

6. Всебічно розкрито образ ходячкової шляхти у творчості А. Чайковського. Велику популярність принесли письменнику твори, в яких описувалось життя дрібної шляхти. Андрій Чайковський вибрав собі спеціальністю життя так званої «ходячкової шляхти», яка від звичайного селянства відрізняється лише шляхетною пихатістю та бундючністю. Твори Чайковського дають багато цікавих спостережень з того тісенького, маловідомого світу, який являє собою ходячкова шляхта.

Письменник і сам походив із самбірської «околичної шляхти» і доніс читачам її психологію, побут, все виплекане на свідомості свого упривілейованого становища, своєї «шляхетської виокремленості», але, після скасування в 1848 р. панщини, вона не змогла утримати те становище і «поволі зливалася з мужицькою масою».

Здавна проживаючи в селі, ходячкова шляхта, як і решта селян, спочатку займалася скотарством та землеробством. До середини XVII століття шляхтичі не відрізнялись суттєво від селян за матеріальним становищем та мали в Галичині деякі привілеї (володіли землею і мали право голосу, не відробляли панщини та інших повинностей), однак в епоху Австро-Угорської імперії вони вже аж ніяк не впливали на політичне життя суспільства, хоча й вирізнялися в особний соціальний прошарок деякими елементами міжособистісних стосунків, мовлення, побуту

Шляхетський титул значив дуже багато, навіть безхатки і нероби, які жили в своє задоволення і тільки за великої потреби наймалися на кілька днів роботи до багатого шляхтича, не переставали бути шляхтичами.

Досить часто шляхта не відрізнялася від «простого народу» своїм одягом, проте іноді, особливо в заможних селах, намагалися виділитися.

Околична шляхта суттєво не відрізнялась у сфері духовної культури: звичаї були подібними до селянських, до прикладу родильні, весільні та поховальні звичаї, а також календарні обряди.

Проте існував чітко сформований «синдром» шляхетства щодо шлюбно-сімейних відносин. Вважаючи себе вищими за селян, представники шляхти намагалися зберегти свою кастову замкнутість, укладаючи шлюби тільки між особами своєї соціальної групи.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Андрусів С. Модус національної ідентичності : Львівський текст 30-х рр. XX ст. Тернопіль : Джура ; Львів : Львів. ун-т ім. І. Франка, 2000. 340 с.
2. Андрусів С. Мости між часами (про типологію історичної прози) //Українська мова і література в школі. 1987. № 8. С. 16.
3. Балущок В. Українська шляхта між польським та українським етносами // НТЕ. 2007. № 6. С. 11–25.
4. Баран Є. Українська історична проза другої половини XIX – початку XX століття і Орест Левицький ; Львів : Логос, 1998. 144 с.
5. Барна І. Кілька штрихів до повісті Андрія Чайковського «Сонце заходить» // Чайковський А. Спогади. Листи. Дослідження. Львів, 2002. Т. 3. С. 399–404.
6. Бережанська земля. Історично-мемуарний збірник. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто: Комітет «Видавництва Бережани». 1970. С. 107.
7. Бернадська Н. І. Український роман: теоретичні проблеми і жанрова еволюція : монографія : Академвидав, 2004. 368 с.
8. Білоус-Гарасевич М. Творчість Андрія Чайковського // Детройт, 1998. С. 169–182.
9. Богданова М. Українська історична мала проза XX століття: проблеми жанру та стилю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «українська література» / Бердянськ, 2007. 20 с.
10. Боярчук О. Експериментальна проза 20-х років XX століття : жанрово-стильові модифікації (В. Домонтович, А. Любченко, М. Йогансен) : автореф. дис. ... к.філол.н. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К., 2003. 19 с.
11. Ванів М. Морально-етичний потенціал повісті «Олюнька» Андрія Чайковського // Дивослово. 2000. № 11. С. 30–32.

12. Васянович О. Традиційно-побутова культура галицької дрібної шляхти ХІХ-початку ХХ ст. у творчості А. Чайковського // Народна творчість та етнографія. 2008. № 5. С. 99-105.
13. Ганкевич Л. Десятиліття Союзу Українських Адвокатів. Ювілейний Альманах Союзу Українських Адвокатів. Львів, 1934. С. 38–73.
14. Гнатюк М. Історизм та історія у творчості Андрія Чайковського (повість «Перед зривом») // Чайковський А. Спогади. Листи. Дослідження. Львів, 2002. Т. 3. С. 382-390.
15. Голубовська І. А. Етнічні особливості мовних картин світу: Монографія. Київ : Видавництво-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. 293 с.
16. Гуляк А. Б. Становлення українського історичного роману. К. : ТОВ Міжнародна фінансова агенція, 1997. 293 с.
17. Гумбольдт В. Вибрані праці по мовознавству : Прогрес, 1984. 397 с.
18. Дубина М. Андрій Чайковський // Літ. Україна. 1991. С. 6-8.
19. Душинська О. Чи варті ми свого майбутнього? (за уривком з роману А. Чайковського «Сагайдачний») // Укр. мова і літ. в серед. шк. 2001. № 5. С. 61–66.
20. Єфремов С. О. Історія українського письменства. Худож. оформл. В.М. Штогриня. К.: «Феміна», 1995. 688 с.
21. Зазуляк Ю. П. Шляхта Руського воєводства ХV ст.: дис. на здобуття вчен. ст. канд. істор. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Львів, 2004. 213 с. Режим доступу: http://gulevich.net/statiy.files/zazuliak_dis.doc - 63к.
22. Зубенко І. Андрій Чайковський (Жмут споминів замість вінка на могилу). Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2002. С. 152–162.
23. Ільницький М. Історичні повісті Андрія Чайковського // Чайковський А. Спогади. Листи. Дослідження. Львів, 2002. Т. 3. С. 377–381.

24. Ільницький М. Критики і критерії : літературно-критична думка в Західній Україні 20-30-х рр. ХХ ст.. Львів : ВНТЛ, 1998. 148 с.
25. Ільницький М. Людина в історії : сучасний український історичний роман. Київ : Дніпро, 1989. 356 с.
26. Історія Витвиці в документах і спогадах. Б. м., 1992. С. 47
27. Кара Т. Історична проза Андрія Чайковського як «наука козацтва» // Науковий потенціал : матеріали сьомої міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (21-23 березня 2011 р.). Київ, 2011. Ч. 3. С. 58–60.
28. Качараба С. "Бразилійський гаразд" Андрія Чайковського: художній вимисел чи історична реальність // Вісник Львівського університету. Серія історична : зб. наук. пр. / [редкол.: К. Нондратюк та ін.]. Львів, 2013. Вип. 48. С. 104-114.
29. Кісь Р. Глобальне – національне – локальне (соціальна антропологія культурного простору). Львів: Літопис, 2005. 298 с.
30. Крип'якевич І.П. Історія України. Львів: Світ, 1990. С.164. С. 155-169.
31. Лебедівна Л. «Чайковський – міфотворець» // Укр. мова й літ. в серед. шк., гімназіях, ліцеях та колегіумах. 2005. № 6. С. 142–148.
32. Листування з староствами, поліційними і військовими владами про політико-економічне положення і заходи по забезпеченню громадського порядку на території їх повітів. Центральний державний історичний архів України у Львові. Фонд 146. Опис. 8. Спр. 3831. 100 с.
33. Листування з філіалом в м. Коломия про проведення зборів, нарад, затвердження статутів та інші організаційні питання. Центральний державний історичний архів України у Львові. Фонд 146. Опис 10. Спр. 2946. 169 с.
34. Літопис Червоної Калини. 1931. N 9. С. 13-14.
35. Маковей О. Андрій Чайковський // Історія української літературної критики та літературознавства : у 3-х кн. : хрестоматія, [упоряд., авт. передм. та прим. П. М. Федченко]. Київ, 1998. Кн. 2. 305 с.

36. Мандзюк О. Андрій Чайковський. Коломийські сторінки життя і творчості 1919–1935 рр. Коломия : Вік, 2000. 29 с.
37. Матіїв-Мельник М. Твори. Львів: Українська Бібліотека НТШ, 1995. Число 4. 641 с.
38. Мельничук Ю. С. Андрій Чайковський // Слово про письменників : ст. та критико-біогр. нариси. Львів, 1958. С. 107–163.
39. Москалюк М. Проблема celibату в християнсько-суспільному житті Галичини 20-х – 30-х років ХХ століття. Галичина. Івано-Франківськ, 1997. Вип. 1. С. 58–62.
40. Нахлік О. Віра, воля, праця, або чому Андрій Чайковський актуальний сьогодні // Чайковський А. На уходах. За сестрою. Київ : Веселка, 2008. С. 5–13.
41. Нахлік О. Проза Андрія Чайковського // Чайковський А. Повісті. Львів : Каменярь, 1989. С. 3–10.
42. Николишин Д. Андрій Чайковський // Ювілейний реферат. Коломия, 1929. С. 12
43. Погребенник В. Центральна Європа та Азійський схід у мемуарах Андрія Чайковського про боснійську війну // Слово і Час. 2009. № 2. С. 33-38.
44. Потебня А. А. Думка та слово. – К.: СИНТО, 1993. 192 с.
45. Приходько І. Будитель національної свідомості українців // Дивослово. 2000. № 1. С. 40–44.
46. Приходько І. Ф. Українське лицарство у творах Андрія Чайковського // Вивчаємо укр. мову та літ. 2011. № 7. С. 29-33.
47. Продан І. Андрій Чайковський: штрихи до портрета письменника // Укр. мова і літ. в шк. 1991. № 6. С. 58–62.
48. Продан І. М. Особливості сюжету роману Андрія Чайковського «Сагайдачний» // Українське літературознавство : республік. міжвід. наук. зб., Львів. держ. ун-т ім. І. Франка ; [редкол.: Л. І. Міщенко (відп. ред.) та ін.]. Львів, 1993. Вип. 57. С. 83–88.

49. Протоколи засідань і загальних зборів членів філіалу в м. Коломия. Центральний державний історичний архів України у Львові. Фонд 146. Опис 10. Спр. 2943. 115 с.
50. Розвиток жанрів в українській літературі XIX – початку XX ст. : зб. наук. пр. Київ : Наук. думка, 1986. 306 с.
51. Ромащенко Л. І. Жанрово-стильовий розвиток сучасної української історичної прози : Основні напрями художнього руху : монографія. Черкаси : Вид-во Черкаського державного університету імені Богдана Хмельницького, 2003. 388 с.
52. Седляр О. Андрій Чайковський: формування світогляду і громадська діяльність (70-ті – початок 80-х рр. XIX ст.) // Наукові зошити історичного факультету. Львів, 2005. Вип. 7. С. 176-190.
53. Самчук У. Велика література. Доповідь Уласа Самоука на I з'їзді Мистецького українського руху (МУР), грудень 1945 р. // Роздуми про літературу: збірник літературно-критичних статей. Рівне, 2005. С.8-28.
54. Сиротюк М. Українська історична проза за 40 років. Київ : Рад. письм, 1958. 335 с.
55. Сиротюк М. Деякі питання теорії історичного роману // Радянське літературознавство. 1961. № 6. С. 25–42.
56. Сисін І. Андрій Чайковський і сьогодні з нами : до 155-річчя із дня народження письменника // Пед. думка. 2012. № 2. С. 67-70.
57. Сливка Л. В. Етносоціальний розвиток дрібної шляхти в Галичині (1772–1914 рр.): автореф. дис. на здобуття вчен. ст. канд. істор. наук: спец. 07.00.05 «Етнологія». Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2007. 24 с.
58. Сливка Л. Культура та побут... С. 237
59. Словник української мови. К.: Наукова думка, 1970-1980. Т. I-XI.
60. Слободян В. З діяльності «Каменярів» у Коломиї й повіті. Коломия й Коломийщина. Зб. споминів і статей про недавнє минуле. Філадельфія, 1988. С. 441–454.

61. Ставничий А. Спомини внука. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, Наукова бібліотека, 2002. С. 102–110.
62. Сур'як М. Мала проза Андрія Чайковського : Спостереження над майстерністю. Київ : [б. в.], 1995. 24 с.
63. Табунщик, Т. Національно-культурний компонент у зображенні козацької старшини // Волинь філологічна: текст і контекст : зб. наук. пр. Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Ін-т філології та журналістики ; [редкол.: Г. Л. Аркушин та ін.]. Луцьк, 2015. Вип. 19 : Українська література як художній феномен. С. 271-278.
64. Тищик Б. "Андрій Чайковський - відомий випускник юридичного факультету Львівського університету" // Вісник Львівського університету. Серія юридична / [М-во освіти і науки України, Львів. нац. ун-т ім. І. Франка ; редкол.: В. Т. Нор (голов. ред.) та ін.]. Львів, 2011. Вип. 53. С. 80-92.
65. Франко І. Зібр. творів: У 50-ти тт. К, 1986. Т.50. С. 74-76.
66. Чайковський А. Віддячився : [повість] Нью-Йорк : Говерля, 1958. 248 с.
67. Чайковський А. За сестрою : [оповідання]. Львів : Діло, 1907. 130 с.
68. Чайковський А. Запорожжя : історична довідка // Сагайдачний. Київ : Дніпро, 1990. С. 517–547.
69. Чайковський А. Козацька помста : [повість] : Універсальна б-ка, 1947. 73 с.
70. Чайковський А. На уходах : [повість]. Регенсбург : Укр. слово, 1947. 124 с.
71. Чайковський А. Олексій Корнієнко : [повість]. США : Говерля, 1955. 324 с.
72. Чайковський А. Передмова // Чайковський А. Олексій Корнієнко : історична повість з XVII віку. Торонто : Говерля, 1955. С. 4-8.
73. Чайковський А. Повісті. Львів : Каменярь, 1989. – 336 с.

74. Чайковський А. Полковник Михайло Кричевський : [повість]. Вінніпег : Тризуб, 1949. 132 с.
75. Чайковський А. Сонце заходить : [повість]. США : Говерля, 1955. 341 с.
76. Чайковський А. Спогади. Листи. Дослідження: в 3 т. Автор ідеї, головний упорядник і редактор Б.З. Якимович. Львів : ЛНУ імені І. Франка, 2002. Т. 2. 468 с.
77. Чайковський А. Вуйко. Львів, 1895. 16 с.
78. Чайковський А. Не треба зневірюватися! Український голос, 1922. Ч. 27. 2 липня.
79. Чайковський А. Нема причини до розпуки! Український голос, 1923. Ч. 16. 22 квітня.
80. Чайковський А. Чого в нас не повинно бути? Український голос, 1925. Ч. 12. 22 березня.
81. Чайковський А. Жонате чи безженне священство? (У відповідь на брошуру безженного священника «Жонатий клир а безженство клиру»). Львів: ЛНУ ім. І. Франка, Наукова бібліотека, 2002. С. 366–388.
82. Чайковський А. Православ'є на Покуття. Український голос, 1928. Ч. 30. 22 липня.
83. Чайковський А. Чи плебісцити багато допоможуть до поширення тверезости? Відродження, 1932. Ч. 6. С. 82.
84. Чайковський А. Богданко. Львів, 1934. – С. 3
85. Чайковський А. Олюнька. Л., 1966.
86. Чайковський А. Твори в 4т. Т. 4. Малолітній. Олюнька: Історичні повісті з життя малоземельної шляхти. Львів: Червона калина, 1993. С. 97-320.
87. Червак Б. Образ гетьмана Виговського в українській літературі. – Дрогобич : Відродження, 1993. 75 с.
88. Червінська О. Традиційний історичний персонаж і його функції в художньому тексті // Поетика. Київ : Наук. думка, 1992. С. 151–159.

89. Чижевський Д. Історія української літератури (Від початків до доби романтизму). Тернопіль : МПП “Презент” за участю ТОВ “Феміна”, 1994. С. 214.

90. Шевчук В. У світлі українського історичного оповідання. // Дерево пам’яті : Книга українського історичного оповідання. Київ : Веселка, 1990. Вип. 1. С. 5–16.

91. Ювілей Андрія Чайковського. Новий час. 1929. Ч. 32. 25 березня.

92. Яременко В. Андрій Чайковський і його історичний роман «Сагайдачний» // Чайковський А. Сагайдачний. Київ : Дніпро, 1990. С. 548–571.